

ΜΑΪΟΣ 2022

**Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών**

**Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και
Διεθνών Σχέσεων**

**Αποτυπώσεις και γνωρίσματα της Μεγάλης Ιδέας,
στην πολιτική αντίληψη και τους ευρύτερους
χειρισμούς του Ε. Βενιζέλου και του αντιβενιζελικού
κόμματος, κατά την περίοδο της μικρασιατικής
εκστρατείας (1919-1922).**

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΙΤΧΑΒΑ

ΜΑΪΟΣ 2022

**Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών**

**Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και
Διεθνών Σχέσεων**

**Αποτυπώσεις και γνωρίσματα της Μεγάλης Ιδέας,
στην πολιτική αντίληψη και τους ευρύτερους
χειρισμούς του Ε. Βενιζέλου και του αντιβενιζελικού
κόμματος, κατά την περίοδο της μικρασιατικής
εκστρατείας (1919-1922).**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΤΙΧΑΒΑ

ΜΑΪΟΣ 2022

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Χριστίνα Μπιτχαβά, 2022**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο/Η Χριστίνα Μπιτχαβά, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Αποτυπώσεις και γνωρίσματα της Μεγάλης Ιδέας, στην πολιτική αντίληψη και τους ευρύτερους χειρισμούς του Ε. Βενιζέλου και του αντιβενιζελικού κόμματος, κατά την περίοδο της μικρασιατικής εκστρατείας (1919-1922)», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο/Η Δηλών/σα

Χριστίνα Μπιτχαβά

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	8
Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή	111
1.1. Ορισμός Μεγάλης Ιδέας – Βασικοί Ιδεολογικοί Άξονες.....	Error! Bookmark not defined.1
1.2. Ιστορική Αναδρομή – Η Μεγάλη Ιδέα στον 20 ^ο αιώνα (1900-1922).....	Error! Bookmark not defined.4
Κεφάλαιο 2 – Περίοδος Διακυβέρνησης Βενιζελικών μέχρι την εκλογική ήττα (Νοέμβριος 1920) – Πρακτικά Συνεδριάσεων	19
2.1. Πρακτικά Συνεδρίασης 23 ^{ης} Νοεμβρίου 1919.....	Error! Bookmark not defined.
2.2. Πρακτικά Συνεδρίασης 30 ^{ης} Απριλίου 1920.....	23
2.3. Πρακτικά Συνεδρίασης 25 ^{ης} Αυγούστου 1920.....	29
Κεφάλαιο 3 – Περίοδος διακυβέρνησης αντιβενιζελικών μετά το Νοέμβριο του 1920	32
3.1. Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως 23 ^{ης} Δεκεμβρίου 1920.....	32
3.2. Σχεδιασμοί των αντιβενιζελικών και προτεραιότητες, φόβοι, ανησυχίες	35
Κεφάλαιο 4 – Πρόταση αναθεώρησης συνθήκης Σεβρών – Χειρισμοί Αντιβενιζελικών ..	36
4.1. Πρόταση αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών – Αντιδράσεις των Αντιβενιζελικών – Αποτυπώσεις της Μεγάλης Ιδέας	36
4.2. Η εαρινή επίθεση του 1921 και η υποχώρηση του Μεγαλοϊδεατισμού των αντιβενιζελικών	42
Κεφάλαιο 5 – Επιπτώσεις από τη Μεγάλη Ιδέα στην τελική έκβαση του πολέμου.....	48
5.1. Γενικά: Οι επιπτώσεις από τη διαπότιση της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας με βάση την τελική έκβαση του Μικρασιατικού πολέμου	48
5.2. Οι επιπτώσεις των προσλήψεων της Μεγάλης Ιδέας από τους αντιβενιζελικούς	51
5.3. Βενιζέλος και αντιβενιζελικοί: ο μεγαλοϊδεατισμός μέσα από τα πρακτικά της Βουλής.....	53
Συμπεράσματα	56
Βιβλιογραφία	57

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Χριστίνα Μπιτχαβά

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: Αποτυπώσεις και γνωρίσματα της Μεγάλης Ιδέας,

στην πολιτική αντίληψη και τους ευρύτερους χειρισμούς του Ε. Βενιζέλου και του

αντιβενιζελικού κόμματος, κατά την περίοδο της μικρασιατικής εκστρατείας (1919-1922)

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την

απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε

στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής
Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αντώνης Κλάψης

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γεώργιος Γεωργής

Ευχαριστίες

Η φοίτησή μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολης της Πάφου και η συνεργασία μου με τους έμπειρους και καταρτισμένους καθηγητές μου, που όχι μόνο σέβονται και αγαπούν, αλλά υπηρετούν με υποδειγματικό τρόπο την επιστήμη τους, μου έδωσε το έναυσμα να ασχοληθώ εμβριθώς με το συγκεκριμένο ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας και των αποτυπώσεών της στα πλαίσια του Μικρασιατικού πολέμου (1919-1922). Με τη δική τους λοιπόν ενθάρρυνση και καθοδήγηση, αποφασίσαμε να αποτελέσει το παραπάνω θέμα, το αντικείμενο της, ερευνητικού χαρακτήρα, διπλωματικής μου διατριβής. Επιθυμώ να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον κύριο επιβλέποντα της εργασίας μου, τον κ. Παναγιώτη Κιμουρτζή, για την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε σε όλη την περίοδο που χρειάστηκε να δουλέψουμε συστηματικά, ώστε να περατωθεί η εργασία. Η στήριξή του οφείλω να πω ότι υπήρξε καταλυτική, όχι μόνο στο επιστημονικό και ερευνητικό κομμάτι, αλλά και στο ηθικό, που για μένα είναι εξίσου σημαντικό. Ένα μεγάλο ευχαριστώ επίσης στον συντονιστή του μεταπτυχιακού προγράμματος κ. Αντώνη Κλάψη, ο οποίος ανήκει επίσης στην τριμελή επιτροπή και μου παρείχε την πολύτιμη βοήθειά του σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου και βεβαίως στον κ. Γεώργιο Γεωργή, Κοσμήτορα της σχολής Κοινωνικών επιστημών, Τεχνών και ανθρωπιστικών σπουδών, που με τίμησε να βρίσκεται επίσης στην τριμελή συμβουλευτική επιτροπή.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράσταση, την υπομονή και την ειλικρινή πίστη τους στο εγχείρημα αυτό.

Περίληψη στα Ελληνικά

Το θέμα του πολέμου στη Μ. Ασία, με τη συνακόλουθη τραγική του κατάληξη έχει αναμφισβήτητα έναν ιδιαίτερο και ξεχωριστό χαρακτήρα στη νεότερη ελληνική ιστορία και θεωρείται επίμαχο. Η διεξαγωγή του δημοσίου διαλόγου αλλά και των επιστημονικών προσεγγίσεων, καθιστά το θέμα εξαιρετικά ενδιαφέρον, ενώ ταυτοχρόνως είναι εξαιρετικά εκτεταμένο, για κάποιον/α που καλείται να το πραγματευτεί, στο πλαίσιο εκπόνησης μιας ερευνητικής εργασίας. Η πληρότητα της ενημέρωσης, αλλά κυρίως οι ερμηνείες και οι αξιολογήσεις προσώπων, πράξεων και καταστάσεων, αποτελούν τη μία βασική παράμετρο, που εξηγεί γιατί το συγκεκριμένο θέμα είναι επίμαχο και απαιτητικό. Η άλλη βασική παράμετρος σχετίζεται με την εύλογη ευαισθησία και συγκίνηση που προκαλεί, καθώς με τη μικρασιατική καταστροφή έκλεισε οριστικά και το ζήτημα της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας, αν και σχετικές ανατροφοδοτήσεις της υπήρξαν και έφτασαν και μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Πώς ακριβώς όμως σχετίζεται ο Μικρασιατικός πόλεμος με τη Μεγάλη Ιδέα; Πώς οι σημαντικοί εκπρόσωποι της πολιτικής και στρατιωτικής ζωής της εποχής εκείνης, δηλαδή των δύο πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αι., που εμφορούνταν από πίστη στη συγκεκριμένη ιδεολογία, προσπάθησαν να την υλοποιήσουν; Τι είδους «αναγνώσεις» της έκαναν και ποιες ερμηνείες της έδωσαν, οι οποίες εν τέλει προσδιόρισαν και τις συγκεκριμένες ενέργειες και αποφάσεις τους; Αυτά είναι ορισμένα βασικά ερωτήματα, τα οποία πραγματεύεται και στα οποία επιχειρεί να δώσει απαντήσεις η εργασία αυτή.

Η επιστημονική έρευνα βασίζεται στη μελέτη των πρακτικών της Βουλής. Η μελέτη τους ξεκινά από το 1918, όταν δηλαδή ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος επιστρέφει από το Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι και προβαίνει σε σημαντικές ανακοινώσεις, σχετικά με τις ελληνικές διεκδικήσεις. Από τους λόγους που εκφωνούνται από το βήμα της Βουλής στο επόμενο διάστημα, αναδεικνύεται επίσης η σημασία της Συνθήκης των Σεβρών, ως εγγύηση για την επιτυχία των εθνικών διεκδικήσεων σε Σμύρνη και Ανατολική Θράκη. Ο Ε. Βενιζέλος εκφράζει τη βεβαιότητά του για την επιτυχή έκβαση του πολέμου στη Μ. Ασία και πιστεύει ότι η Μεγάλη Ελλάδα θα δημιουργηθεί, σύμφωνα με το εθνικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας.

Σημείο αναφοράς για τις εξελίξεις που ακολουθούν αποτελεί η εκλογική ήττα του Βενιζέλου το 1920 και η ανάληψη της εξουσίας από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Από τα πρακτικά αναδεικνύεται η δική τους αντίληψη για τη Μεγάλη Ιδέα, ενώ ο τρόπος που την προσεγγίζουν αποτυπώνεται στις αποφάσεις και τους χειρισμούς τους στον πόλεμο. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και τις πολεμικές τακτικές που επιλέγονται στην τελευταία κρίσιμη περίοδο του 1921-1922. Τέλος, μέσα από μια

διαδικασία σύγκρισης, η έρευνα οδηγείται στην εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων σχετικά με το πώς οι δύο πλευρές προσπάθησαν να εφαρμόσουν τη Μεγάλη Ιδέα στο μικρασιατικό μέτωπο, με τραγικά αποτελέσματα.

Περίληψη στην Αγγλική Γλώσσα

The issue of the war in Asia Minor, with its tragic outcome, undoubtedly has a special and unique character in modern Greek history and is considered controversial. The conduct of public debate and scientific approaches makes the subject extremely interesting, while at the same time it is extremely extensive, for someone who is called upon to deal with it in the context of a research project. The completeness of the information, but above all the interpretations and evaluations of people, actions and situations are one of the main parameters that explain why this topic is controversial and demanding. The other basic parameter relates to the understandable sensitivity and emotion it evokes, since the Asia Minor disaster closed the question of the fulfillment of the Great Idea once and for all, although there were relevant feedbacks on it and even reached the middle of the 20th century.

But how exactly is the Asia Minor War related to the Great Idea? How did the important representatives of the political and military life of that period, i.e. of the first two decades of the 20th century, who were inspired by a belief in this particular ideology, try to implement it? What kind of analyses did they make of it and what interpretations did they give to it, which ultimately determined their specific actions and decisions? These are some of the key questions that this paper addresses and attempts to answer.

The scientific research is based on the study of the minutes of the Parliament. Their study starts from 1918, when Prime Minister Eleftherios Venizelos returned from the Peace Conference in Paris and made important announcements concerning Greek claims. The speeches delivered from the floor of the Parliament in the following period also highlight the importance of the Treaty of Sevres as a guarantee for the success of the national claims in Smyrna and Eastern Thrace. Venizelos expressed his confidence in the successful outcome of the war in Asia Minor and believed that Greater Greece would be created, in accordance with the national vision of the Great Idea.

The electoral defeat of Venizelos in 1920 and the assumption of power by his political opponents is a reference point for the developments that follow. Their own perception of the Grand Idea emerges from the minutes, while the way they approached it is reflected in their decisions and handling of the war. A special reference is made to the military operations and war tactics chosen in the last critical period of 1921-1922. Finally, through a process of comparison, the research is led to draw general conclusions about how the two sides tried to implement the Great Idea on the Asia Minor front, with tragic results.

Κεφάλαιο 1 - Εισαγωγή

1.1. Ορισμός Μεγάλης Ιδέας – Βασικοί Ιδεολογικοί Άξονες

Αποτελεί αναμφισβήτητη αλήθεια το γεγονός πως ο μελετητής της ιστορικής περιόδου, που καλύπτει το διάστημα από την τέταρτη περίπου δεκαετία του 19^{ου} αι. μέχρι και τις πρώτες τρεις δεκαετίες του 20^{ου}, βρίσκεται συνεχώς «αντιμέτωπος» στη μελέτη ή την έρευνά του με την πολύ γνωστή φράση «Μεγάλη Ιδέα», που συμπυκνώνει και καλύπτει μια ολόκληρη ιδεολογία, αλλά και οριοθετεί μια ολόκληρη εποχή. Ο όρος αυτός, εκπεφρασμένος για πρώτη φορά δια στόματος Ιωάννη Κωλέττη από το βήμα της Εθνοσυνελεύσεως, στις 14/26 Ιανουαρίου 1844, σηματοδοτεί στην επίσημη έναρξη ενός εθνικού, πατριωτικού, αλυτρωτικού αγώνα από πλευράς των Ελλήνων, με σκοπό την εγρήγορση όλων των αλύτρωτων ακόμη αδελφών και την ένωσή τους με τη Μητέρα – Ελλάδα.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με όσα είχε πει τότε ο Ι. Κωλέττης στη δημόσια ομιλία του, «η Ελλάδα είχε ασφαλώς απελευθερωθεί, όμως το ελληνικό βασίλειο, που είχε προκύψει με τον επίσημο, δια συνθήκης τερματισμό του ελληνικού αγώνα, ήταν πολύ μικρό γεωγραφικά και περιλάμβανε το λιγότερο ανεπτυγμένο και μάλιστα φτωχότερο τμήμα της Ελλάδας».¹ Αντιθέτως, το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού έθνους συνέχιζε να ζει υπόδουλο και κατεζοχήν δραστηριοποιούμενο σε ένα μεγάλο τμήμα της νότια βαλκανικής χερσονήσου, στην περιοχή της Μ. Ασίας και στα νησιά του Αιγαίου. Όλοι αυτοί οι Έλληνες λοιπόν έπρεπε να ενωθούν και να αποτελέσουν ένα ισχυρό έθνος, με φυσική πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη.

Είναι αναγκαίο να τονιστεί εξαρχής για την καλύτερη κατανόηση του όρου ότι υπήρχε ένας προφανής και έντονος συσχετισμός της «Μεγάλης Ιδέας» με ευρύτερες ιδέες του εθνικισμού και του ρομαντισμού, σε ένα προγενέστερο βέβαια χρονικό στάδιο, ιδέες που έβρισκαν πρόσφορο έδαφος σε ολόκληρη την Ευρώπη. Στο ιδεολογικό πλαίσιο του αλυτρωτισμού–μεγαλοϊδεατισμού κινούνταν και η σκέψη αλλά και το εθνικό όραμα του Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος με πάθος μιλούσε για ένα παμβαλκανικό, ομοσπονδιακό κράτος, όπου το πιο ανεπτυγμένο από τα έθνη, το ελληνικό, θα διατηρούσε μια εξέχουσα θέση.² Το ίδιο ακριβώς συνέβαινε και με τα σπουδαία έργα των κορυφαίων ιστορικών του 19^{ου} αιώνα, όπως για παράδειγμα του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου και του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου.

¹ Αντώνης Κλάφης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σελ 98.

² Αντώνης Κλάφης, *Εργαστήριο η Ελλάς, Θεσμοί και καταστάσεις που δοκιμάστηκαν στην Ελλάδα από την Παλιγγενεσία έως τις μέρες μας*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2021, σελ. 254.

Ο τελευταίος συγκεκριμένα ήταν κομιστής και πρεσβευτής του δόγματος της προσπάθειας επίτευξης μιας αδιάρρηκτης ενότητας του αρχαίου, του βυζαντινού και του νεότερου ελληνισμού. Θεωρούσε μάλιστα ότι συνδεδετικός κρίκος ήταν ο πολιτισμός και η ιστορία των Ελλήνων, που άλλωστε εμφάνιζαν μια μοναδική και αδιαμφισβήτητη συνέχεια³.

Η Μεγάλη Ιδέα έβρισκε απήχηση και διαπερνούσε όλα τα κοινωνικά στρώματα, ανεξαρτήτως πολιτικής απόχρωσης και ιδεολογίας. Κάτοικοι του επίσημου ελληνικού κράτους, αλλά και όλοι οι αποκαλούμενοι «αλύτρωτοι αδελφοί», βρίσκονταν ενωμένοι σε μια κοινή συστράτευση: ο μεγαλοϊδεατισμός έπρεπε να μην μείνει απλά σε επίπεδο θεωρητικών αναλύσεων και προσδοκιών, αλλά να μετουσιωθεί σε πράξη, να μετατραπεί από όραμα σε απτή πραγματικότητα. Εκείνο μάλιστα που έδινε στην όλη αντίληψη και μια απόχρωση ξεχωριστής και μυστηριώδους γοητείας, ήταν το ότι δεν προσδιόριζε με ακρίβεια και σαφήνεια τα όρια του ελληνικού κράτους, αλλά προσέφερε τη δυνατότητα άπειρων εναλλακτικών προσαρμογών, ανάλογα με την εκάστοτε περίσταση ή το πρόσωπο, που την έκανε «σημαία» της πολιτικής του ιδεολογίας ή ακόμη ίσως και προπαγάνδας, χρησιμοποιώντας έναν όρο μεταγενέστερο.

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, αυτό που ενίσχυσε την αντίληψη περί αλυτρωτισμού ήταν η πολιτισμική ενότητα και συνέχεια, όπως εκφράστηκε κυρίως μέσα από το τρίπτυχο του Παπαρρηγόπουλου. Έτσι, εφόσον η ταύτιση ενός προσώπου με το έθνος δε γινόταν με βάση τη βιολογική του καταγωγή, Έλληνας θα μπορούσε να θεωρηθεί και ο οποιοσδήποτε επέλεγε αυτή την ταυτότητα για τον εαυτό του, εφόσον αισθανόταν ότι ήθελε να φέρει την συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα. Επομένως, το κριτήριο της γλώσσας ή του «αίματος» δεν αποτελούσε αναγκαιότητα αδήριτη, γεγονός που εξασφάλιζε ελαστικότητα στα γεωγραφικά όρια του μεγαλοϊδεατισμού, υποβοηθώντας τον να εδραιωθεί.⁴

Παρόλα αυτά όμως, τόσο η γλώσσα όσο και η θρησκεία, αλλά και η έντονη διασύνδεση παιδείας και θρησκείας, αποτέλεσαν παράγοντες που, όπως και στην προεπαναστατική περίοδο και στην περίοδο της Επανάστασης, έτσι και στα επόμενα χρόνια λειτούργησαν αυστηρά ενωτικά για τους Έλληνες, όπου και αν αυτοί ζούσαν. Κατ' αυτή την έννοια και για την περίπτωση του αλυτρωτισμού για τον οποίο κάνουμε λόγο, προκειμένου να επιτύχουμε μια σχέση διασύνδεσης, αρκεί να πούμε ότι γλώσσα, παιδεία και θρησκεία λειτούργησαν ως ενισχυτικοί παράγοντες για την εδραίωση της

³ Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, 1986.

⁴ Αντώνης Κλάψης, *Εργαστήριο η Ελλάς, Θεσμοί και καταστάσεις που δοκιμάστηκαν στην Ελλάδα από την Παλιγγενεσία έως τις μέρες μας*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2021, σελ. 258.

συγκεκριμένης ιδεολογίας στις συνειδήσεις των ανθρώπων, προσθέτοντας μάλιστα μια διάσταση ηθική και συναισθηματική.

1.2. Ιστορική αναδρομή - Η Μεγάλη Ιδέα στον 20^ο αιώνα (1900-1922)

Αρκετά πρώιμα σπέρματα του αλυτρωτισμού και του μεγαλοϊδεατισμού, μπορούν να αναζητηθούν στο πρόσωπο και τις ιδέες του Ιωάννη Καποδίστρια. Ήδη από το 1827, όταν ανέλαβε τη θέση του Κυβερνήτη της Ελλάδας, αναφερόταν σε διευρυμένα όρια του κράτους, παραπέμποντας ίσως κατά ένα τρόπο προφητικό στο όραμα του Βενιζέλου, όπως εμφανίστηκε αρκετά χρόνια αργότερα, μέσα από τα πολιτικά, διπλωματικά και στρατιωτικά του τολμήματα. Ανάλογη στάση με του Καποδίστρια τηρούσε και ο βασιλιάς της Ελλάδος Όθωνας, ο οποίος έτρεφε και συντηρούσε διαρκώς αλυτρωτικές ιδεολογίες ή ακόμη και ιδεοληψίες, θα τολμούσε κανείς να πει, καθώς, ειδικά στη δική του περίπτωση αυτές προσλάμβαναν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα «αφελούς προσωπικής μονομανίας, κι όχι το χαρακτήρα ενός απλού πόθου, που στηριζόταν στις εσώτερες επιθυμίες ενός ολόκληρου λαού».⁵

Ειδικά ο Όθωνας, είχε μία ιδιαίτερη πρόσληψη για τον αλυτρωτισμό ως ιδεολογία. Συνέδεε συχνά προσωπικές φιλοδοξίες για εδραίωσή του στο βασιλικό θώκο στη βάση της σύμπνοιας με τα συναισθήματα του λαού του, που έθετε ευρύτερους εθνικούς στόχους. Ο Όθωνας ενίοτε καπηλευόταν τους στόχους αυτούς, αναζωπυρώνοντας έτσι τη Μεγάλη Ιδέα στην Ελλάδα και εκθέτοντας τη χώρα σε σοβαρούς κινδύνους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η πρότασή του και η υποβολή σχεδίου για συμμαχία Ελλάδος, Σερβίας και Μαυροβουνίου, με τις ενοποιημένες Παραδουνάβιες ηγεμονίες Μολδαβίας και Βλαχίας, ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα είδος συνομοσπονδίας, κατά τα κηρύγματα του Ρήγα. Ο συγκεκριμένος σχεδιασμός φυσικά απέτυχε, καθώς συνάντησε ποικίλες αντιδράσεις, κυρίως εκ μέρους των υπολοίπων βαλκανικών κρατών και του Λονδίνου βεβαίως, που καταδίκασε κάθε προσπάθεια ανατροπής του υφισταμένου status quo.

Κατά τον ίδιο αιώνα, δηλαδή το 19^ο και συγκεκριμένα μετά τα μέσα του, όταν ο νέος βασιλιάς Γεώργιος ανέλαβε τα καθήκοντά του, η προσέγγιση του ζητήματος του αλυτρωτισμού και του μεγαλοϊδεατισμού υπήρξε αρκετά διαφορετική από εκείνη του προκατόχου του στο θρόνο. Ο Γεώργιος ο Α΄, όπως αποδείχθηκε από τους χειρισμούς του στο μείζονος σημασίας Κρητικό ζήτημα, στάθηκε πιο μετριοπαθής και πιο προσγειωμένος, επιλέγοντας και υιοθετώντας μια αρκετά ρεαλιστική αντιμετώπιση των πραγμάτων. Βέβαια, στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1870 και μετά, οι εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, υπήρξαν καταγιστικές, λόγω των νέων υποτροπών του Ανατολικού ζητήματος, που ήγειραν και ενθάρρυναν έναν συνεχή

⁵ Γεώργιος Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, 1821-1827*, Αθήνα – Κουσουλίνος 1897, σελ. 88-91.

αντιοθωμανικό «πυρετό». Μέσα σε ένα τέτοιο σκηνικό ραγδαίων εξελίξεων, ο ενθουσιασμός της ελληνικής κοινής γνώμης δεν ήταν συχνά εύκολο να ελεγχθεί και να χαλιναγωγηθεί, αποδεικνύοντας έτσι περίτρανα ότι η Μεγάλη Ιδέα είχε μια τεράστια δυναμική, διαχρονική, που δεν περιοριζόταν αποκλειστικά σε επίπεδο ηγετών ή ατόμων με άμεση μόνο εμπλοκή στα πολιτικά ζητήματα.

Επιπρόσθετα, η υπογραφή της συνθήκης του Αγ. Στεφάνου (19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878) και η επόμενη Συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος 1878) επηρέασαν άμεσα και ενίσχυσαν σημαντικά τον μεγαλοϊδεατισμό στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Διαμόρφωναν ένα πολύ ισχυρό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα κινούνταν και θα λειτουργούσαν οι σχέσεις μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Βαλκανίων και Μεγάλων Δυνάμεων, προεξάρχουσας της Βρετανίας. Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, η σχέση της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία προσδιορίστηκε μέσα από το ζήτημα της ρύθμισης των ελληνοτουρκικών συνόρων στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, ενώ ταυτόχρονα ο τότε Πρωθυπουργός Χ. Τρικούπης εφάρμοσε στην εξωτερική του πολιτική ένα αρκετά ρεαλιστικό μοντέλο και πρότυπο, διατηρώντας σχέσεις εγγύτητας με τις Μεγάλες Δυνάμεις, προς εξασφάλιση διπλωματικών ερεισμάτων.

Το επόμενο διάστημα της διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Θ. Δηλιγιάννη χαρακτηρίζεται από όξυνση της επαναστατικής αναταραχής στην Κρήτη, καθώς και από την ισχυρή επιδείνωση στις σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αφορμή τις σφαγές των Αρμενίων από τους Οθωμανούς. Ως αποτέλεσμα, τα εθνικά πάθη εξήφθησαν και το κλιμακούμενο κλίμα ανταγωνισμού και συνεχών αντιπαραθέσεων ήταν ικανό να οδηγήσει σε πόλεμο. Πράγματι ο απροετοίμαστος στρατιωτικά πόλεμος του 1897 είχε ολέθριες συνέπειες, κυρίως σε επίπεδο απώλειας της ανεξαρτησίας σε επίπεδο οικονομικό και όχι μόνο.⁶

Έτσι, μέσα από όλες τις ιστορικές συγκυρίες, τα ιστορικά παραδείγματα και τις αναφορές που έγιναν παραπάνω και που αφορούν τον 19^ο αιώνα, γίνεται πασίδηλο ότι η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε διαρκώς παρούσα, τόσο στους χειρισμούς και την αντίληψη των πολιτικών προσώπων της Ελλάδας, όσο και στην σκέψη και την αντίληψη των απλών Ελλήνων. Οι τελευταίοι επηρεάζονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό από όλες τις διεθνείς εξελίξεις, επίσης συχνά ταύτιζαν τη μοίρα τους με τις τύχες άλλων λαών και πολλές φορές, επειδή λειτουργούσαν εν θερμώ, αναγκάζονταν, πολλές φορές εκπρόθεσμα, να αναθεωρήσουν τις τακτικές και τις αποφάσεις τους. Αυτό συνέβαινε, διότι οι αποφάσεις λαμβάνονταν με κριτήρια δημαγωγικά ή συναισθηματικά και όχι με πνεύμα ορθολογισμού

⁶ Αναφερόμαστε στην επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου το 1998.

και ρεαλιστικής αντιμετώπισης των καταστάσεων. Πέραν αυτού, οι εμπλεκόμενοι κάθε φορά σε σοβαρά ζητήματα που σχετίζονταν με τα εθνικά δίκαια, αδυνατούσαν, για διάφορους λόγους, να επιτύχουν την αναγκαία διασύνδεση του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, με τα διαθέσιμα μέσα.

Αν η Μεγάλη Ιδέα αποτελούσε σημαντική πρόκληση, όραμα και εθνικό πόθο, που διαπότισε εμφανώς τον 19^ο αιώνα, κυρίως από το δεύτερο μισό του και μετά, το ίδιο όραμα, ήταν πολύ θελκτικό για να αγνοηθεί από οποιονδήποτε και η αντίσταση ώστε να μην προσχωρήσει στην υιοθέτησή του ήταν ιδιαίτερος δύσκολη κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}. Οι ιστορικές συγκυρίες, οι διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις, που έφεραν οι βαλκανικοί πόλεμοι και ασφαλώς ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν τόσο μεγάλες και τόσο σημαντικές, που έκαναν τον Έλληνα Πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο να πιστεύει ακράδαντα ότι το Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι ήταν ο πιο κατάλληλος χώρος για την ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων.

Ο Βενιζέλος εκμεταλλεύθηκε και αξιοποίησε τις ευκαιρίες που του προσέφερε η κατάρρευση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών στην ανατολική Ευρώπη, στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή. Δεν έμεινε επίσης απαθής μπροστά στην πρωτόγνωρη ευκαιρία που του έδινε η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και της Βουλγαρίας, οι οποίες είχαν βρεθεί στο στρατόπεδο των ηττημένων κρατών του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.⁷ Άλλωστε, ο ίδιος επιθυμούσε την πρόσκτηση περιοχών που υπάγονταν είτε σε Οθωμανική είτε, δευτερευόντως, σε βουλγαρική κυριαρχία. Στις συγκεκριμένες περιοχές ζούσαν ισχυροί ελληνικοί πληθυσμοί που έπρεπε, πάση θυσία, να προστατευτούν από τις ακραίες και συστηματικές διώξεις, που είχαν υποστεί από τις Οθωμανικές αρχές τα προηγούμενα χρόνια.

Τα δικαιώματα των ελληνικών αυτών πληθυσμών και η άμεση και επιτακτική ανάγκη προάσπισής τους, συμφωνούσε απόλυτα με το κλίμα της εποχής και εναρμονιζόταν με τις αρχές και το δόγμα περί της αυτοδιάθεσης των λαών, όπως είχε διατυπωθεί από τον Αμερικανό Πρόεδρο Γούντρω Ουίλσον στη Συνδιάσκεψη.⁸ Ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, καταθέτοντας τις κορυφαίες διαπραγματευτικές του ικανότητες στο Συνέδριο του Παρισιού, πρόβαλλε τις εθνικές διεκδικήσεις πάνω στη βάση της λογικής των Δεκατεσσάρων σημείων του Ουίλσον. Παρέθεσε αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για τους αλύτρωτους ελληνικούς πληθυσμούς και επιχείρησε να αποδείξει την αριθμητική περιοχή του ελληνικού στοιχείου

⁷ Αντώνης Κλάφης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σελ. 304.

⁸ Αγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022, σελ. 27.

στις περιοχές που αποτελούσαν αντικείμενο διεκδίκησης.⁹ Μέσα σε αυτό το σκηνικό, ο Έλληνας Πρωθυπουργός, χωρίς να απωλέσει τον πολιτικό και διπλωματικό του ρεαλισμό, που τον χαρακτήριζε και τον ακολουθούσε κάθε στιγμή, πίστευε πως η σταδιακή ικανοποίηση του συνόλου των ελληνικών διεκδικήσεων, θα συνεπαγόταν σχεδόν τον πλήρη θρίαμβο της Μεγάλης Ιδέας.

Ειδικά, πάνω στο ζήτημα της Μικρασιατικής εκστρατείας που μας απασχολεί σε αυτήν εδώ τη μελέτη, οφείλουμε να παραδεχθούμε, ότι ο Βενιζέλος αποδέχθηκε εξ αρχής το βάρος του δύσκολου και επίπονου επιχειρήματος. Πίστευε όμως ότι, αν το συγκεκριμένο γιγαντιαίο άλμα ευοδωνόταν, θα κατέληγε στη δημιουργία ενός μεγάλου κράτους, που θα απείχε μακράν από το μικρό βασίλειο του 1830 και φυσικά του 1912. Η δημιουργία ενός ενιαίου κράτους, που θα περιλάμβανε στα όριά του το μεγαλύτερο τμήμα του ελληνισμού συνενώνοντάς το, θα ολοκλήρωνε με τον πλέον επιτυχή τρόπο την Επανάσταση του 1821. Κινούμενος εντός της αντίληψης αυτής, όπως εξετάθη αναλυτικά παραπάνω, αναδεικνύεται η ακραιφνής και σταθερή προσήλωσή του στα στοιχεία της Μεγάλης Ιδέας, με τα αρχέγονα χαρακτηριστικά της, όπως είχαν τεθεί από το Μάουερ και τον Ιωάννη Κωλέττη στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, έστω κατά ένα τρόπο σχετικά ασαφή ή μη αυστηρά προσδιορισμένο.¹⁰

Στην προσπάθειά μας να συσχετίσουμε, έστω αδρομερώς στην αρχή της εργασίας μας, τη Μεγάλη Ιδέα και την προσήλωση του Βενιζέλου σ' αυτή, με το ευρύτερο κλίμα της εποχής (δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα), θα πρέπει να σταθούμε στην ισχυρή επιρροή που άσκησαν στην αποτύπωση και την έκφρασή της κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, οι εσωτερικές διενέξεις και το κλίμα του εθνικού διχασμού που έπληξαν τη χώρα. Έτσι λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο για παράδειγμα χειρίστηκαν την υπόθεση της Μικρασιατικής Εκστρατείας σε επίπεδο πολιτικό, διπλωματικό και στρατιωτικό, κυρίως οι εκπρόσωποι της αντιβενιζελικής παράταξης, που ανέλαβαν την εξουσία μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, καταδεικνύει δύο πράγματα: Πρώτον, ότι και αυτοί εμφορούνταν από την πίστη στις αρχές της Μεγάλης Ιδέας, αλλά δεύτερον, ότι οι ίδιοι, όπως και οι Βενιζελικοί, δε μπόρεσαν να απαλλαγούν από το βάρος των εσωτερικών διενέξεων και να παραμερίσουν τα μίσση και τις εχθρότητες, προτάσσοντας το εθνικό συμφέρον σε τόσο κρίσιμες στιγμές.

Κατ' αυτό τον τρόπο, θα δείξουμε ότι η αντιβενιζελική παράταξη σίγουρα δεν στερούνταν πατριωτικού αισθήματος και φυσικά δεν επέδειξε συμπεριφορά τέτοια που θα επιδεχόταν τον χαρακτηρισμό «εθνικά προδοτική», ωστόσο πορεύτηκε διατηρώντας όλα τα

⁹ Αντώνης Κλάφης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σελ. 298-299.

¹⁰ Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα, Μεταμορφώσεις ενός Εθνικού Ιδεολογήματος*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2010, σελ 15-16.

χαρακτηριστικά του εθνικού διχασμού. Έτσι δεν θα αποτελούσε ίσως υπερβολή, αν λέγαμε ότι ουσιαστικά ο Διχασμός με όλα τα παρελκόμενά του υπήρξε η κύρια αιτία της ήττας του 1922.¹¹

¹¹ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022, σελ. 152.

Κεφάλαιο 2 - Περίοδος Διακυβέρνησης Βενιζελικών μέχρι την εκλογική ήττα (Νοέμβριος 1920) – Πρακτικά Συνεδριάσεων

2.1. Πρακτικά Συνεδρίασης 23^{ης} Νοεμβρίου 1919

Στη Γ' Συνεδρίαση της 23ης Νοεμβρίου 1919, συζητήθηκε το θέμα της υπογραφής της συνθήκης του Νεϊγύ¹² και του θριαμβευτικού χαρακτήρα που είχε αυτή για την Ελλάδα. Ο Υπουργός των Εξωτερικών εξέφρασε όχι απλώς την ικανοποίησή του, αλλά τον ενθουσιασμό του για την επικράτηση του δικαίου και την κατίσχυση της άδικης και παράνομης συμπεριφοράς της Βουλγαρίας, η οποία, κατά τα λεγόμενά του, «πάντοτε επεδίωκε να επιτυγχάνει ανόμους κατακτήσεις». Ο Υπουργός θεωρεί μεγάλη επιτυχία την απομάκρυνσή της από το Αιγαίο και την κατακύρωση των νησιών στην Ελλάδα, η οποία μεταφράζεται ως πραγματοποίηση των εθνικών πόθων. Θεωρεί μάλιστα ότι «ανοίγονται στο εξής σημαντικές προοπτικές για το μέλλον και ότι προσεχώς η απελευθέρωση όλων των παραλίων του Αιγαίου θα είναι πλήρης, με αποτέλεσμα το Αιγαίο να λαμβάνει πλέον τη φυσική και ιστορική μορφή ελληνικής θαλάσσης».

Πέραν τούτου, ο Υπουργός των Εξωτερικών κάνει αναλυτικό λόγο για την υποβολή πρότασης στις Μεγάλες Δυνάμεις, ώστε να εξασφαλιστεί η δυνατότητα στους 60.000 Έλληνες που βρίσκονταν ακόμα στη Βουλγαρία να μεταναστεύσουν και να συνενωθούν με τον Ελληνικό πληθυσμό. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν τη σαφή πρόθεση της Ελληνικής πλευράς και του Πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου να συνενώσουν τους Έλληνες, να διευρύνουν τις εδαφικές κτήσεις της Ελλάδας και να δημιουργήσουν ένα μεγάλο, συμπαγές, ενιαίο κράτος, που θα προστατεύει και θα εξασφαλίζει τα συμφέροντα όλων των Ελλήνων.

Λίγους μήνες αργότερα, κατά τη συνεδρίαση της 23^{ης} Απριλίου 1920, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ενώ η μικρασιατική εκστρατεία βρίσκεται σε εξέλιξη, εκφράζει τη βαθιά του θλίψη για την αμφισβήτηση, την εχθρική συμπεριφορά και την υπονομευτική πολιτική, την οποία ασκεί η αντιπολίτευση προς το κυβερνητικό έργο και συγκεκριμένα αναφορικά με τις αποφάσεις της Κυβέρνησης στη συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο.¹³ Η αντιπολίτευση, σύμφωνα με το Βενιζέλο, αμφισβητεί την θετική έκβαση της συνδιασκέψεως και διατείνεται ότι η κυβέρνηση Βενιζέλου σκοπίμως αποκρύπτει τα αποτελέσματά της και ότι δεν προβαίνει σε

¹² Η συνθήκη του Νεϊγύ υπεγράφη το Νοέμβριο του 1919 και προέβλεπε την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. Στη συνθήκη ήταν συννημένο το «Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεως μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας». Με βάση αυτό, αναχώρησαν από την Ελλάδα περίπου 50.000 Βούλγαροι και από τη Βουλγαρία περίπου 30.000 Έλληνες (περίπου 20.000 ακόμη Έλληνες είχαν μεταναστεύσει πριν από την υπογραφή της συνθήκης).

¹³ Στο Σαν Ρέμο της Ιταλικής Ριβιέρας συναντήθηκαν οι αρχηγοί των τριών χωρών της Αντάντ (Αγγλία-Γαλλία-Ιταλία) στις 18 Απριλίου 1920, προκειμένου να διαπραγματευτούν για τα θέματα της Μέσης Ανατολής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κατέρρεε. Συμμετείχε επίσης η Ιαπωνία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ η Ελλάδα δεν έλαβε μέρος στη συνδιάσκεψη που θα αποφάσιζε για το μέλλον της.

επίσημες ανακοινώσεις στη Βουλή. Ο Πρωθυπουργός, απαντώντας, δηλώνει απογοητευμένος με την στάση των πολιτικών του αντιπάλων και λέει ότι «Η κυβέρνηση δεν δύναται να εμφανισθεί τείνουσα χείρα συνδιαλλαγής σε ανθρώπους που είναι βέβαιο ότι θα την αποκρούσουν. Επιπλέον, για λόγους αξιοπρέπειας, δεν είναι διατεθειμένη να υποστεί ταπεινώσεις, ούτε να δείξει αδυναμία στην εφαρμογή της πολιτικής της».

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο υπήρχε έντονο κλίμα πόλωσης και φανατισμού στην Ελλάδα και ότι το διχαστικό κλίμα και οι ανταγωνισμοί, όχι μόνο δεν είχαν εκλείψει, αλλά αντιθέτως και οι δύο πολιτικές παρατάξεις, εφάρμοζαν μια έντονα διχαστική πολιτική που αντανακλώνταν άμεσα στην εξωτερική πολιτική της χώρας.

Στην ίδια συνεδρίαση, ο Βενιζέλος, ενώ ανακοινώνει μια σειρά μέτρων με τα οποία αίρονται σημαντικές απαγορεύσεις του παρελθόντος, ενώ υποβάλλει σχέδιο νόμου περί παραγραφής αδικημάτων της περιόδου 1916-1917 και ενώ καταθέτει νομοσχέδιο παροχής γενικής αμνηστίας για αδικήματα τελεσθέντα στην περίοδο της Βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1917), δηλώνει ότι είναι αποφασισμένος να απαγορεύσει ρητώς διά του τύπου κρίσεις περί της πολεμικής πολιτικής της κυβέρνησης. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι σε μια τόσο κρίσιμη ιστορική στιγμή, που διακυβεύονται εθνικά συμφέροντα μείζονος σημασίας, η πολιτική συμπεριφορά της αντιπολίτευσης κρίνεται «αχαλίνωτος». Αυτό είναι κατά τον Βενιζέλο άκρως επικίνδυνο για το στράτευμα, το οποίο οφείλει να διατηρήσει όλο το ηθικό του ακέραιο, μέχρι την τελευταία στιγμή.

Αναφορικά με το ίδιο ζήτημα της συμπεριφοράς και των χειρισμών της αντιπολίτευσης, ο Βενιζέλος αναγιγνώσκει μέσα στην Βουλή αποσπάσματα από άρθρο εφημερίδας, η οποία ιδεολογικά πρόσκειται στην αντιβενιζελική παράταξη και η οποία αναφέρει χαρακτηριστικά «Η Κυβέρνησις των Φιλελευθέρων έχει απόφασιν να μην αποκαταστήσει ποτέ την ειρήνην εις τον τόπον, αλλά να εξακολουθήσει τας τυχοδιωκτικές πολεμικάς επιχειρήσεις». Ο Πρωθυπουργός, εμφανώς ενοχλημένος, ερμηνεύει τις προθέσεις των ιδεολογικών του αντιπάλων ως αντεθνικές και αντιπατριωτικές και επισημαίνει ότι υπάρχει μια σημαντική κατηγορία ανθρώπων, οι οποίοι θέλουν να καταργήσουν τους εξωτερικούς πολέμους, για να τους αντικαταστήσουν με ένα διαρκή εμφύλιο πόλεμο.

Έτσι, κατηγορεί την αντιπολίτευση για έλλειμμα πατριωτικό και μάλιστα, θεωρεί ότι αντιστρατεύεται, με τις πλάγιες τακτικές και τον προπαγανδιστικό της λόγο, το όλο εγχείρημα στη Μικρά Ασία, που έχει ως βασικό στόχο να προάγει και να υπηρετήσει τα εθνικά συμφέροντα. Παράλληλα, είναι εμφανής ο ενθουσιασμός του για την μικρασιατική εκστρατεία, από την οποία προσδοκά την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, μέσα από την

ενσωμάτωση της Μικράς Ασίας και της Θράκης. Αντιθέτως, πιστεύει πως οι αντίπαλοί του δε συμμερίζονται το ίδιο όραμα και δε διαθέτουν την ίδια φλόγα, εφόσον μάλιστα τολμούν, όπως λέει, να χαρακτηρίσουν τη Μικρασιατική Εκστρατεία ως «τυχοδιωκτική πολεμική επιχείρηση, την οποία επέβαλαν στην Ελλάδα ισχυροί της προστάτες. Σύμφωνα με το ίδιο άρθρο της εφημερίδας που διαβάζει ο Βενιζέλος στη Βουλή, «η Ελλάδα αποτελούσε κατά τη συγκεκριμένη στιγμή όργανον τυφλόν των συμφερόντων των ισχυρών εν τοις Βαλκανίοις και εν τη Ανατολή εν γένει». Προκειμένου λοιπόν να διαφυλαχθεί η χωρίς προσκόμματα συνέχιση της εκστρατείας, ο Πρωθυπουργός ανακοινώνει ότι αποφάσισε τη διατήρηση της συγκεκριμένης διάταξης του στρατιωτικού νόμου, περί απαγορεύσεως των διά του τύπου κρίσεων περί της πολεμικής πολιτικής της Κυβερνήσεως.

Στο πλαίσιο της ίδιας συνεδριάσεως, ο Πρωθυπουργός ανέλυσε το ζήτημα των αποταχθέντων αξιωματικών. Εξήγησε ότι η επίλυσή του προσέκρουε εκείνη τη στιγμή στην ομαλή διεξαγωγή της Μικρασιατικής Εκστρατείας, η οποία βρισκόταν στην πλήρη εξέλιξή της, προς εκπλήρωση των εθνικών πόθων. Επιπλέον, θεωρούσε ότι, αν τη δεδομένη εκείνη στιγμή γινόταν επαναφορά των αποταχθέντων, αυτό θα έπληττε θανάσιμα τον στρατό και την εύρυθμη λειτουργία του, δημιουργώντας μια πραγματική «έκρηξη». Για μια ακόμη λοιπόν φορά ο Βενιζέλος εξέφρασε την πικρία του για τα αποτελέσματα του εθνικού διχασμού, που λειτούργησε με τον πιο υπονομευτικό τρόπο απέναντι στα εθνικά συμφέροντα, διέλυσε την εθνική συνοχή και εξέθρεψε τις παράλογες πολιτικές του Μοναρχισμού.

Κατά τη μελέτη των πρακτικών της συνεδρίασης αυτής, παρατηρούμε ότι η διεξαγωγή της γινόταν σε ένα πολύ θερμό κλίμα, με το Βενιζέλο να προβαίνει σε μια σημαντική αναδρομή στην περίοδο του 1917, όταν, μετά τη συγκρότηση της κυβέρνησής του στη Θεσσαλονίκη, ανέτρεψε το Βασιλιά και ανέλαβε ξανά τη διακυβέρνηση στην Αθήνα, οδηγώντας εν τέλει τη χώρα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Δεν διστάζει να αποκαλέσει το Βασιλιά «όργανο των εχθρών», δηλαδή της Γερμανίας, και να επισημειώσει ότι η παρουσία του λειτουργούσε άκρως προδοτικά και επαπειλητικά για τα πράγματα της Μακεδονίας που η σημασία της ως περιοχής είναι διαχρονικά τεράστια. Έτσι λοιπόν, εξηγώντας τη σχέση του με τις Μεγάλες Δυνάμεις, σπεύδει να διαφοροποιήσει τη θέση του από εκείνη του Βασιλιά με τη Γερμανία, λέγοντας ότι ο ίδιος αξιοποιούσε τη συνδρομή των ξένων για την επίτευξη των εθνικών συμφερόντων, ενώ ο Βασιλιάς «για την εσωτερική επιβολή, κατά του πλειοψηφούντος κόμματος των Φιλελευθέρων».

Τέλος, ο Βενιζέλος χαρακτηρίζει τον βασιλιά ως «επικίνδυνο για τα εθνικά συμφέροντα», διότι, όπως λέγει, «αν επικρατούσε η άποψή του, η Ελλάδα θα κατέληγε να

γίνει γερμανικό προτεκτοράτο και «εξουθένωμα» κράτους, υποτελές και διοικούμενο από τους προξένους της Βουλγαρίας στις εκάστοτε πόλεις.

Στα πρακτικά της ίδιας συνεδριάσεως, ο Βενιζέλος μέσα από τη χειμαρρώδη ομιλία του, εκφράζει την περηφάνεια για τα αποτελέσματα των χειρισμών του, οι οποίοι χειρισμοί έφεραν τη δεδομένη στιγμή την Ελλάδα να βρίσκεται στη Μικρά Ασία και τη Θράκη. Η χώρα κατά το Βενιζέλο διαθέτει στρατεύματα που είναι τα πλέον αξιόμαχα και αποτελούν «την κυριώτατη στρατιωτική δύναμη, επί της οποίας στηρίζονται οι σύμμαχοι δια την επιβολήν των όρων της ειρήνης επί της Τουρκίας». Κατ' αυτή την έννοια, αρνείται από τη μια κατηγορηματικά τις μομφές των αντιπάλων του, που ισχυρίζονται ότι ο Βενιζέλος την κατέστησε «εξάρτημα ξενικόν». Από την άλλη, υπερασπίζεται σθεναρά την απόφασή του να αποστείλει στρατό στη Μικρά Ασία, εξηγώντας ότι εκείνη ακριβώς τη στιγμή η Ελλάδα διέθετε μια αναβαθμισμένη παρουσία και είχε αναλάβει ένα σημαντικό ρόλο ως εγγυήτρια δύναμη των συμφερόντων των ισχυρότερων ευρωπαϊκών καρτών. Μέσα σε ένα τέτοιο σκηνικό, με την εγγύηση, τη συνδρομή και τη στήριξη των μεγάλων δυνάμεων, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φαινόταν να γίνεται απτή πραγματικότητα.

2.2. Πρακτικά Συνεδρίασης 30^{ης} Απριλίου 1920

Η έναρξη των εργασιών της Βουλής κατά την 30^η Απριλίου 1920 έγινε σε κλίμα πανηγυρικό, με τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας Ε. Βενιζέλο να εκθέτει αναλυτικά τους όρους της συνθήκης με την Τουρκία. Η συνθήκη είχε επιδοθεί την προηγούμενη ημέρα στο Παρίσι, στους Τούρκους πληρεξουσίους. Ο Βενιζέλος εξαρχής τόνισε το μέγεθος της επιτυχίας για την Ελλάδα, εφόσον η συγκεκριμένη συνθήκη προέβλεπε σημαντικότερη επέκταση των εθνικών συνόρων, με την προσάρτηση της περιοχής της Θράκης και επιπλέον σύνορα τόσο διευρυμένα, που έφταναν μέχρι τον Εύξεινο Πόντο και τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός υποσχέθηκε να επιδείξει σχετικό χάρτη, ώστε οι μετέχοντες στη συνεδρίαση να αντιληφθούν πλήρως την έκταση των νέων ορίων, άρα και το μέγεθος της διπλωματικής επιτυχίας για τη χώρα, που αμέσως γινόταν «Ελλάς των δύο Ηπείρων και των Πέντε Θαλασσών». Την ίδια εκείνη στιγμή ο βουλευτής Π. Καραπάνος αναφώνησε με ύφος θριαμβευτικό «Ζήτω η Μεγάλη Ελλάς!», δείχνοντας τον ενθουσιασμό του για τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων και τονίζοντας το μέγεθος της διπλωματικής επιτυχίας του Έλληνα Πρωθυπουργού.¹⁴

Η επέκταση των εθνικών ορίων με την προσάρτηση όχι μόνο της Θράκης, αλλά και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου, και η ταυτόχρονη παραίτηση της Τουρκίας από κάθε αξίωση επί των νήσων Λήμνου, Σάμου κ.λπ. σήμαινε, κατά τον Βενιζέλο, πάρα πολλά για την Ελλάδα. Η τελευταία αποκτούσε μια απίστευτα ισχυρή δυναμική, ενώ η Τουρκία και η Βουλγαρία έχαναν πολλά από τα κεκτημένα της περιόδου των Βαλκανικών πολέμων. Συγκεκριμένα, η Τουρκία περιοριζόταν στην περιοχή της Κων/πολης, ενώ επιπρόσθετα μειώνονταν οι στρατιωτικοί κίνδυνοι για την Ελλάδα τόσο από πλευράς Βουλγαρίας όσο και από τουρκικής πλευράς. Η Ελλάδα έβγαινε νικήτρια χώρα και ισχυρή μέσα από το σκληρό παιχνίδι των διαπραγματεύσεων και της ευρωπαϊκής διπλωματίας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημάνουμε ότι έντονες αποχρώσεις της Μεγάλης Ιδέας και του εθνικού οράματος του Ε. Βενιζέλου για επέκταση και ισχυροποίηση του ελληνισμού, αποτυπώνονται με emphaticό τρόπο στο λόγο του για την Σμύρνη, μέσα στα πλαίσια της ίδιας συνεδρίασης στη Βουλή. Ο Έλληνας Πρωθυπουργός αναφέρεται συγκεκριμένα στη συγκρότηση ενός «κράτους της Μικρασιατικής Ελλάδας» στο οποίο η Ελληνική Κυβέρνηση θα είναι υπεύθυνη για τη διοίκηση, που θα ασκείται από σώμα υπαλλήλων οριζόμενο από την ίδια. Επιπρόσθετα, θα έχει το δικαίωμα να διατηρεί αναγκαία στρατιωτική δύναμη, για την τήρηση της τάξης και την ασφάλεια, ενώ το άρθρο 4 της συνθήκης ορίζει την εγκατάσταση τοπικού κοινοβουλίου και μετά από διάστημα έξι μηνών

¹⁴ Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση 30^{ης} Απριλίου 1920, σελ. 161 (<https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Πρακτικά-Συνεδριάσεων/πρακτικά-βουλής-191-1935>).

θα υποβληθεί από την ελληνική Κυβέρνηση συγκεκριμένο σχέδιο εκλογικού νόμου. Τέλος, βάσει του άρθρου 10 της ίδιας συνθήκης, μετά από 5 χρόνια, η τοπική Βουλή έχει το δικαίωμα να ζητήσει από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών την ουσιαστική ενσωμάτωση, την τελική Ένωση της πόλεως της Σμύρνης και της περιοχής αυτής μετά του Βασιλείου της Ελλάδας.¹⁵

Ο Έλληνας Πρωθυπουργός επιμένει στην ομιλία του στο ζήτημα της συρρίκνωσης της άλλοτε μεγάλης και ισχυρής Τουρκικής Αυτοκρατορίας και εξηγεί ότι η ελληνική πλευρά διαθέτει ένα πολύ ισχυρό πλεονέκτημα και στον τομέα αυτόν. Με βάση τα νέα δεδομένα, ο πληθυσμός του Τουρκικού κράτους δεν θα υπερβαίνει τον πληθυσμό του ελληνικού κράτους και θα είναι, με τις καταστροφές του πολέμου, πολύ μικρότερος από εννέα εκατομμύρια εκ των οποίων δύο εκατομμύρια τριακόσιες χιλιάδες θα είναι ακόμη μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Κατ' αυτή την έννοια, ο Βενιζέλος υποστηρίζει και αποδεικνύει μάλιστα με συγκεκριμένα στοιχεία ότι η Τουρκία παύει να αποτελεί Ευρωπαϊκή Δύναμη. Πέραν τούτου, όσον αφορά το ζήτημα διατήρησης της κομβικής σημασίας της περιοχής της Κωνσταντινούπολης, οι Μεγάλες Δυνάμεις έχουν ήδη καταστήσει σαφές ότι η Τουρκία «τόσον μόνον θα παραμείνη εν Κωνσταντινουπόλει, καθ' όσον θα σεβασθή ειλικρινώς τὰς διατάξεις της συνθήκης και ιδιαιτέρως τὰς διατάξεις διὰ των οποίων εξασφαλίζονται οι όροι της εξασφάλισης των μειονοψηφίων».

Τέλος, ο Βενιζέλος διευκρινίζει ότι η πολιτική της Ελλάδος δεν είναι ιμπεριαλιστική και ότι ουδέποτε επιθύμησε να ηγεμονεύσει σε όλα τα Βαλκάνια. Ποτέ δεν υπονόμει, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, τη συγκρότηση μιας Μεγάλης Σερβίας ή μιας Μεγάλης Γιουγκοσλαβίας ή μιας Μεγάλης Ρουμανίας. «Όχι μόνον δεν εφθονήσαμεν και δεν φθονούμεν, αλλά χειροκροτούμεν και είμεθα ευτυχείς, διότι τα κράτη αυτά έτυχε να είναι πολυαριθμότερα ημών, ουδείς φθόνος». Επιπρόσθετα, ο Βενιζέλος καθιστά σαφές ότι «μετά την προσδοκώμενη λύση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, η Ελλάς δεν έχει καμίαν βλέψιν προς βορράν των συνόρων, δεν έχει επίσης ούτε προς την διεύθυνσιν προς την οποίαν κείται ο κυριώτερος των κληρονομικών της εχθρών». Αντιθέτως, ο Βενιζέλος τονίζει ότι η Ελληνική Κυβέρνηση και το κόμμα των φιλελευθέρων ενδιαφέρεται μόνο για την πιστή εφαρμογή των όρων της Συνθήκης από την Τουρκία, μέσα από τους οποίους διασφαλίζονται και προστατεύονται ρητά τα δικαιώματα των εθνικών μειονοψηφιών.

Τα τελευταία λόγια του Έλληνα Πρωθυπουργού λοιπόν σε αυτή ακριβώς τη Συνεδρίαση του ελληνικού Κοινοβουλίου είναι αποκαλυπτικά της ακράδαντης πίστης του στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας και της Μεγάλης Ελλάδας. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αλλά

¹⁵ Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση 30^{ης} Απριλίου 1920, ό.π., σελ. 162.

εάν δεν έχωμεν βλέψεις ηγεμονικάς, έχομεν το δικαίωμα να είμεθα υπερήφανοι, διότι το ελληνικό έθνος, αφ' ου διήλθε δια μέσου περιστάσεων εκατονταετηρίδων όλων, αποκαλύπτεται και πάλιν πραγματοποιούν την εθνικήν του ενότητα και επικρατούν επί των αυτών ακριβώς χωρών, επί των οποίων έδρασε εν συνεχεία επί 3000 περίπου έτη».¹⁶

Θεωρεί ότι έχει φτάσει η πιο κατάλληλη στιγμή για την εθνική ολοκλήρωση και για την στερέωση «της Μεγαλυτέρας Ελλάδας». Παραδέχεται ότι «το υπολειπόμενον έργον είναι μέγα» και υπόσχεται να προβεί άμεσα σε όλες εκείνες τις ενέργειες και τις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις, που είναι αναγκαίες, ώστε να υλοποιηθεί το εθνικό όραμα και ο σκοπός αυτός της δημιουργίας που είναι μια πραγματικά μεγάλη Ελλάδα. Για παράδειγμα, θεωρεί αναγκαία την οργάνωση των δημοσίων υπηρεσιών, την εκμετάλλευση των πλουσίων πόρων της χώρας, την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης στους Έλληνες όπου και αν ζουν αυτοί. Κατά τον Βενιζέλο, οι Έλληνες πρέπει να πάψουν να αισθάνονται υπήκοοι αλλά να αισθάνονται πολίτες του κράτους, εντός του οποίου διανοίγονται σε όλους εξίσου όλοι οι ορίζοντες της ανθρώπινης δραστηριότητας, ανεξάρτητα από καταγωγή ή θρησκευτικές πεποιθήσεις. Τα λόγια του ορίζουν και προσδιορίζουν με τον πιο σαφή και ακραιφνή τρόπο όλα τα γνωρίσματα και τα χαρακτηριστικά της Μεγάλης Ιδέας, όπως την οραματίστηκε ο Βενιζέλος και εργάστηκε συστηματικά για την υλοποίησή της.

Ο Ε. Βενιζέλος, στη συζήτηση που ακολούθησε τις αμέσως επόμενες ημέρες στη Βουλή, απάντησε στις μομφές των πολιτικών του αντιπάλων σχετικά με την απαγόρευση διεξαγωγής συλλαλητηρίου στην Πάτρα. Αιτιολογεί την απαγόρευση με το επιχείρημα ότι οι Φιλελεύθεροι προσπαθούν να αποσοβήσουν τις επευφημίες υπέρ του έκπτωτου βασιλιά και απευθύνει ένα δριμύ «κατηγορώ» εναντίον τους, που καλύπτει όλα τα επίπεδα. Συγκεκριμένα, τους κατηγορεί ότι ενσπείρουν το μίσος και «εξαπολύουν τις ερρυνίες του εμφυλίου πολέμου», επιχειρώντας παντί τρόπω να πτοήσουν την Κυβέρνηση. Επιπλέον, τους χαρακτηρίζει «ανάξιους, βασιλόδουλους και ηττοπαθείς, μικρόψυχους και ασεβείς», απέναντι στην τιτάνεια προσπάθεια και το κοπιώδες έργο του ελληνικού στρατού, ο οποίος «καταλαβών την Δυτικήν Θράκην ευρίσκεται κατηυλισμένος εις τα προάστια της Αδριανουπόλεως αναμένων να κληθή να προελάση δια να φθάση εις τα πρόθυρα της Βασιλευούσης».

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Βενιζέλος χρησιμοποιεί την επίκληση στο ήθος του πομπού, με ταυτόχρονη επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, προκειμένου, μέσα από τη σύγκριση, να αναδείξει και να εξάρει με τον πιο εμφαντικό τρόπο το έργο και τις διπλωματικές και στρατιωτικές επιτυχίες της Κυβέρνησης των φιλελευθέρων. Χαρακτηρίζει

¹⁶ Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση 30^{ης} Απριλίου 1920, ό.π.

την πολιτική της Κυβερνήσεώς του ως «εθνική» και το έργο της επίσης ως «εθνικό» και «πατριωτικό», σε αντίθεση με τους αντιβενιζελικούς, οι οποίοι ευθύνονται για «την συντριβή του ηθικού των στρατιωτών» και για επιβολή του Δεσποτισμού στο στράτευμα και στην κοινωνία. Ακριβώς σε εκείνη τη στιγμή, κατά την οποία ο Πρωθυπουργός εξαίρει το έργο της Κυβερνήσεώς του, λέγοντας ότι «η Ελλάς κατόρθωσε να επιβάλλει κατά της χθεςινής Τουρκικής Αυτοκρατορίας τους όρους της Ειρήνης, χωρίς μάλιστα να χρειαστεί τη συνδρομή των Μ. Δυνάμεων», ζητά από τον ελληνικό λαό μέσω των εκπροσώπων του, να «θάψη τους εχθρούς της Συνταγματικής Ελευθερίας υπό τον σωρόν των μαύρων ψήφων». Συγκεκριμένα, ζητά από τον Ελληνικό λαό να καταψηφίσει τους αντιπάλους του στις επόμενες εκλογές και να δώσει την ψήφο του στο κόμμα των Φιλελευθέρων.

Σχετικώς με το ζήτημα της πιθανής επιστροφής του έκπτωτου βασιλέως μετά από ενέργειες συγκεκριμένων μελών της αντιβενιζελικής παράταξης, ο Πρωθυπουργός δηλώνει στη Βουλή ότι, αν και θεωρεί ότι πολύ μικρές πιθανότητες υπάρχουν για κάτι τέτοιο, ωστόσο η ευρύτερη συμπεριφορά των αντιπάλων του, τον υποχρεώνει να λάβει αυστηρά μέτρα προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος αυτός (Υποβολή Νομοσχεδίου περί αυστηρού ελέγχου του τύπου, προκειμένου να προστατευτεί η χώρα από επικίνδυνους εχθρούς των δικαιωμάτων του λαού και των εθνικών συμφερόντων). Αποδίδει επίσης μομφή στους αντιπάλους του ότι μετέτρεψαν έναν «λατρευτό βασιλιά», σεβαστό στους φιλελευθέρους και τον ελληνικό λαό στο σύνολό του, σε «τύραννο και δεσπότη» και ότι εδραίωσαν τον Μοναρχισμό, τον οποίο επιδιώκουν να επαναφέρουν και να εδραιώσουν ξανά ακόμη και σήμερα. Κατ' αυτή την έννοια ο Ε. Βενιζέλος τονίζει ότι έχει ηθικό και πατριωτικό χρέος να αποτρέψει την επάνοδο του Μοναρχισμού αμυνόμενος.

Τέλος, ο Βενιζέλος καταγγέλλει ότι πολιτικοί άνδρες της «αξιοθρήνητης» εποχής του 1915-1917, με την συμπεριφορά και την πολιτική τους δράση απέδειξαν καταφανώς ότι δεν σέβονται τον θεσμό της Βασιλείας ούτε το Πρόσωπο του Βασιλέως, εφόσον δεν του επιτρέπουν να σταθεί στο ύψος του και να επιτελέσει την αποστολή του. Αντιθέτως, τον μετέθεσαν στην «εκλογική παλαίστρα» και τον ανέδειξαν σε «πολιτικό αρχηγό της φατρίας τους, καθιστώντας τον κομματάρχη τους». Πέραν τούτου, υποστήριζαν παντού ότι νόμιμα δικαιώματα επί του θρόνου έχει ο έκπτωτος βασιλιάς και όχι ο ήδη υπάρχων Βασιλιάς, προπαγανδίζοντας ακραιφνώς υπέρ του Κωνσταντίνου και καταδεικνύοντας πλήρη ασέβεια απέναντι στο θεσμό της Βασιλείας, επί του οποίου στηρίζονται ιδεολογικώς.

Επιχειρώντας στο σημείο αυτό μια διασύνδεση των λόγων του Βενιζέλου με την ευρύτερη εθνική και πολιτική του αντίληψη αναφορικά με το ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας και της εθνικής ολοκλήρωσης, θα μπορούσαμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις: ο ίδιος ο Βενιζέλος φαίνεται να εκφράζει ανοιχτά την άποψη, αμέσως μετά τη Συνδιάσκεψη του

Σαν Ρέμο (Απρίλιος 1920), ότι η τελική διαρρύθμιση των ζητημάτων της Ανατολής και η ανάδειξη της Ελλάδας ως χώρας «των δύο ηπείρων και των Πέντε Θαλασσών» αποτελεί πια αληθές γεγονός και αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Μάλιστα, κράτησε μια σημείωση στο σημειωματάριό του που παραπέμπει στο χαρακτηριστικό τελείωμα των αφηγήσεων των παραμυθιών: «Ούτως η Ελλάς επραγματοποίησεν το Εθνικόν της Πρόγραμμα». Στο «παραμύθι» βέβαια αυτό, οι εξελίξεις των φθινοπωρινών μηνών του 1920 διέψευσαν το ευτυχές τέλος.¹⁷

Πάντως, ήταν βέβαιος, στη συγκεκριμένη τουλάχιστον χρονική στιγμή, ότι το εθνικό όραμα είχε εκπληρωθεί, επειδή είχε βασισθεί στα ακόλουθα τρία στοιχεία: στο πρόσωπό του, στον ελληνικό λαό και κυρίως στην Ευρωπαϊκή συγκυρία. Αναφερόμενοι ειδικά στον τελευταίο παράγοντα, θα λέγαμε ότι αυτός ήταν βασικός στη συνείδηση και την πολιτική κρίση του Βενιζέλου, προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος της εδαφικής επέκτασης και της υλοποίησης επομένως του μεγαλοϊδεατικού οράματος. Ο Βενιζέλος είχε καταφέρει, ήδη από την περίοδο της διεξαγωγής των εργασιών της Συνδιάσκεψης του Παρισιού, να επιτύχει μια εξαιρετικής σημασίας διασύνδεση -ή μάλλον σύζευξη- του κριτηρίου της συνείδησης με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Στα δύο αυτά κριτήρια είχαν καταλήξει οι ίδιες οι αναζητήσεις των Ελλήνων για τον προσδιορισμό της ταυτότητάς τους, με φιλελεύθερες αρχές και ιδεώδη.¹⁸

Έτσι λοιπόν, στο λόγο του στη Βουλή τον Απρίλιο του 1920, εμφανίζεται σίγουρος για τις αποφάσεις και τους χειρισμούς του και διαρκώς μιλά για ένα «ισχυρότερον Έθνος», με την ισχύ της χώρας του να στηρίζεται κατεξοχήν στη συγκεκριμένη διάταξη των συμμαχικών συμφερόντων, τα οποία ήταν εύθραυστα και ασταθή ως ένα βαθμό, όμως έδιναν σημαντική ώθηση και χρόνο ώστε να αφομοιωθούν τα νέα εδάφη στον εθνικό κορμό. Επομένως, κατά το Βενιζέλο τα δεδομένα είχαν αλλάξει και ήταν ακριβώς τέτοια, που του επέτρεπαν να εμφανίζεται με μια πολιτική αρκετά διαφορετική από την αυστηρά ρεαλιστική και αρκετά συντηρητική της περιόδου 1912-1913. Τότε ακριβώς είχε διατυπώσει τη θεωρία του περί «σπονδυλικής στήλης», λέγοντας ότι «η Ελλάδα θα ήταν ασθενέστερη και χωρίς σπονδυλική στήλη, αν επεδίωκε τη διεύρυνση των συνόρων της, διεκδικώντας την Καβάλα και τη Βόρειο Ήπειρο». Αντιθέτως, θεωρούσε τότε ότι η χώρα έπρεπε να λάβει σοβαρά υπόψη της τις γεωγραφικές της δυνατότητες, ώστε να μη βρεθεί εκτεθειμένη και ευάλωτη σε εξωτερικές επιβουλές και κινδύνους.

¹⁷ Ε. Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2014, σελ. 265.

¹⁸ Κ. Σβολόπουλος, *Φιλελευθερισμός και Μεγάλη Ιδέα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 45-47.

Μέσα από την μελέτη των πρακτικών της Βουλής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο του Απριλίου του 1920, πέρα από το θριαμβευτικό λόγο περί ακεραΐωσης του εθνικού οράματος, μπορεί κανείς να ξεχωρίσει τις σκληρές κρίσεις του Βενιζέλου για την πολιτική αλλά και ηθική ποιότητα των αντιπάλων του, στους οποίους μάλιστα «χρεώνει» υιοθέτηση «πολιτικής εγκαταλείψεως κάθε εθνικού και πολιτικού συμφέροντος». Τέτοιου είδους τοποθετήσεις είχε κάνει ο Έλληνας Πρωθυπουργός ήδη από το 1917¹⁹ όταν τους είχε κατηγορήσει για ολιγωρία στα εθνικά ζητήματα και όχι για πολιτική συντηρητική, παρά καθαρά εχθρική απέναντι στα εθνικά θέματα και τα ιδεώδη του ελληνικού έθνους. Έτσι, είναι εμφανής ο φόβος του για την εξέλιξη που θα είχε για τα ελληνικά πράγματα μια ενδεχόμενη ανάρρηση των αντιβενιζελικών στην εξουσία, αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε ταυτοχρόνως και το τραγικό τέλος της Μεγάλης Ελλάδας που είχε κατορθώσει να δημιουργήσει με τόσο κόπο.

Ήδη άλλωστε, τα προηγούμενα χρόνια, από το 1915 και μετά, η αντιπολίτευση εξέφραζε συνεχώς την επιφυλακτικότητά της, τόσο για τη δυνατότητα συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο, όσο και για την ευρύτερη συμβολή της στη γενικότερη έκβασή του, άποψη που είχε διατυπωθεί ευθέως από κορυφαία μάλιστα στελέχη, όπως ο Δ. Ράλλης. Ο τελευταίος είχε κατηγορήσει το Βενιζέλο ότι «ανέλαβε υποχρεώσεις υπέρ τας δυνάμεις του μικρού αυτού κράτους».²⁰

Από την πλευρά του ο Βενιζέλος αποδίδει ξεκάθαρη μομφή στους αντιπάλους του για μια διχοστατική και επικίνδυνη πολιτική του ελληνικού κράτους, σε κυβερνητική και βασιλική.²¹ Από όλα τα παραπάνω λοιπόν φαίνεται ξεκάθαρα ότι το μεγαλοϊδεατικό όραμα ενεπλάκη με τις δυσλειτουργίες του πολιτικού συστήματος και συσχετίστηκε εν τέλει με κάθε έκφανση του πολιτικού βίου της χώρας²². Φαίνεται επίσης, ότι οι δύο πλευρές είχαν εντελώς διαφορετική αντίληψη και προσέγγιση του ζητήματος της Μεγάλης Ιδέας, με τους αντιβενιζελικούς να έχουν μια πρόσληψη έντονα μυθική, παραδοσιακή και συναισθηματική, ενώ οι Βενιζελικοί να την αντιλαμβάνονται μέσα από ένα πρίσμα ρεαλιστικό, προσαρμοσμένο στην εκάστοτε ευνοϊκή συγκυρία.

¹⁹ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής (1917), Αθήνα 1929, Συνεδρίαση 21^η, 13 Αυγούστου 1917, 502.

²⁰ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής (1915), Αθήνα 1918, Συνεδρίαση 25^η, 21 Οκτωβρίου 1915, 546.

²¹ Ε. Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2014, σελ. 262.

²² Ε. Βενιζέλος, *ό.π.*, σελ. 262.

2.3. Πρακτικά Συνεδρίασης 25^{ης} Αυγούστου 1920

Η έναρξη των εργασιών της συνεδρίασης της 25^{ης} Αυγούστου 1920 έγινε μέσα σε κλίμα άκρατου ενθουσιασμού και συγκίνησης. Ο Πρόεδρος της Βουλής Θ. Σοφούλη κάνει λόγο για «αίσθημα πανηγυρικής χαράς και ευλαβούς ευγνωμοσύνης απέναντι στη Θεία Πρόνοια», η οποία ευλόγησε τους αγώνες των Ελλήνων και οδήγησε στο θριαμβευτικό αποτέλεσμα της επίσημης υπογραφής της Συνθήκης των Σεβρών. Σύμφωνα με τον Πρόεδρο της Βουλής, η ενσωμάτωση των νέων περιοχών στον εθνικό κορμό δεν αποτελεί απλώς και μόνο μια διπλωματική επιτυχία του Βενιζέλου και δεν καταδεικνύει έναν θρίαμβο μόνο της εξωτερικής πολιτικής του Έλληνα Πρωθυπουργού, αλλά έχει συμβολικό χαρακτήρα και πολλές προεκτάσεις.

Συγκεκριμένα, η Μεγάλη πια Ελλάδα, προσωποποιημένη με γυναικεία μορφή, φαίνεται να άνοιξε την αγκαλιά της και να δέχθηκε με στοργή τα αγαπημένα της τέκνα, που για αιώνες ζούσαν μακριά της, περιμένοντας με υπομονή και εγκαρτέρηση την επιστροφή. Η κοινή καταγωγή, οι κοινές ρίζες, το ένδοξο πολιτισμικό παρελθόν αποτελούσαν ικανούς λόγους ώστε οι περιοχές της Σμύρνης, της Θράκης και των Δωδεκανήσων να επιζητούν την ένωσή τους με τον εθνικό κορμό. Αυτή ήταν μία μόνο διάσταση ωστόσο, όπως φαίνεται, της Μεγάλης Ιδέας, έτσι όπως την είχε συλλάβει με το νου του ο Βενιζέλος και οι εκπρόσωποι των Φιλελευθέρων. Πέραν αυτής, γίνεται λόγος για «ενίσχυση της ψυχικής και πνευματικής ευρωστίας της Ελλάδος». Ο Πρόεδρος της Βουλής δηλαδή αναφέρει ότι μέσα από τη συγχώνευση των ποικίλων μορφών και των ποικίλων ιδιοφυιών του Ελληνισμού, συντελείται μια θαυμάσια κρίσις της πολυσυνθέτου ελληνικής ψυχής, η οποία εξασφαλίζει τη ζωτική δύναμη στην Ελλάδα, ώστε να εκπληρώσει τη μεγάλη ιστορική αποστολή της και να δημιουργήσει ένα νέο Ελληνικό πολιτισμό.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η Μεγάλη Ιδέα είχε στη συνείδηση του Βενιζέλου και μια βαθιά, ουσιαστική, πνευματική και πολιτισμική διάσταση, εφόσον, η Μεγάλη Ελλάδα που επιθυμούσε να δημιουργήσει, δεν θα ήταν απλώς μια Ελλάδα με διευρυμένα σύνορα. Αντιθέτως, επιδίωκε και προσδοκούσε την ένωση και το συγκερασμό αντιλήψεων, ιδεολογιών, σκέψεων, πνευματικών αναζητήσεων και καλλιτεχνικών εκφράσεων. Πέραν τούτου, δηλώνεται έτσι η σαφής πρόθεση να αναγνωρισθούν και να αποτελέσουν αντικείμενο σεβασμού και προάσπισης τα δικαιώματα των Μουσουλμάνων, οι οποίοι πλέον θα αποτελούσαν όχι απλώς συνοίκους, αλλά συμπολίτες. Ο Πρόεδρος της Βουλής αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όπου κυματίζει η ελληνική σημαία, δεν υπάρχουν πλέον δυνάσται και δούλοι, δεν υπάρχουν δήμιοι και θύματα. Υπό την σκιάν της ελληνικής σημαίας, θα παρακάθηνται Έλληνες και Μουσουλμάνοι και Ισραηλίτες και όσοι άλλοι λαοί θα ζήσουν μαζί μας ως ελεύθεροι πολίτες, μιας και της αυτής Πατρίδος».

Μέσα από την ομιλία του Θ. Σοφούλη καθίσταται επίσης σαφής η πρόθεση της Νέας, αυτής της Μεγάλης Ελλάδας «να μην διεκδικήσει μια πολιτική ηγεμονία μεταξύ των λαών της Ανατολής». Θεωρεί όμως ιστορική της υποχρέωση, τόσο απέναντι στον εαυτό της, αλλά και σε ολόκληρη την ανθρωπότητα, να διεκδικήσει, στο στάδιο της ειρηνικής αμίλλης, πνευματική και πολιτιστική ηγεμονία. Από τα παραπάνω, επιβεβαιώνεται με τον πλέον καταφανή τρόπο, αυτό που αναφέρθηκε και προηγουμένως, ότι δηλαδή η Μεγάλη Ιδέα του Βενιζέλου είχε ποικίλες αναφορές, πολλές και διαφορετικές πτυχές, συμβολισμούς και προεκτάσεις, ξεφεύγοντας από τον κίνδυνο να αποτελέσει μια επεκτατική και ιμπεριαλιστική πολιτική επιλογή, που θα ικανοποιούσε απλώς τις φιλοδοξίες ή τη ματαιοδοξία του εισηγητή και εμπνευστή της Ε. Βενιζέλου.

Η Μεγάλη Ιδέα του Βενιζέλου επίσης, όπως αποκαλύπτεται ακραιφνώς μέσα από τα λόγια του Προέδρου της Βουλής, προεκτεινόταν και αφορούσε άμεσα και το έργο της εσωτερικής ανασύστασης και ανασυγκρότησης του διευρυμένου πλέον κράτους, με σπουδαίες εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Σαφής πρόθεση του Έλληνα Πρωθυπουργού ήταν «η εδραίωση των επιτυχιών, με νέες επιτυχίες και νέους θριάμβους, με νίκες της ειρηνικής περιόδου». Γίνονται μάλιστα συγκεκριμένες αναφορές σε επικείμενες βελτιώσεις στον τομέα της εργασίας, γίνεται λόγος για «οργάνωση, τάξη, πνευματική προκοπή και πολιτισμό». Όλα αυτά φαινόταν πως συμπύκνωναν και προσδιόριζαν, έστω και αδρομερώς το λεγόμενο «Εθνικό Πρόγραμμα» του Βενιζέλου, που αφορούσε τη Μεγάλη Ελλάδα του μέλλοντος.

Κατά τη διάρκεια της ίδιας συνεδριάσεως, ο Πρωθυπουργός, όταν ανήλθε στο βήμα, προτίμησε να κινηθεί στην ομιλία του σε χαμηλούς τόνους, ενώ παράλληλα τόνισε την κρισιμότητα των επικείμενων εκλογών του Νοέμβριου του 1920. Ο Βενιζέλος δηλαδή κατέστησε σαφές ότι η συγκεκριμένη Κυβέρνηση είναι αναγκαίο να συνεχίσει το έργο της, όχι για την ικανοποίηση προσωπικών φιλοδοξιών, αλλά για λόγους, που σχετίζονται άμεσα με τα εθνικά συμφέροντα και την εδραίωση των Συνθηκών και θέματα με την Τουρκία, που δεν έχουν ρυθμιστεί οριστικώς. Θεωρεί ότι η στιγμή είναι κρίσιμη, καθώς το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα εκκρεμεί, ενώ η υπογραφή των συγκεκριμένων συνθηκών με την Τουρκία δεν αποτελεί και οριστικό τερματισμό των διενέξεων μαζί της. Γι' αυτό το λόγο, κατά το Βενιζέλο, ο λαός πρέπει να δείξει την εμπιστοσύνη του προς την Κυβέρνηση με την ψήφο του, η οποία είναι αναγκαίο να συνεχίσει να εργάζεται για την επικράτηση των όρων της Συνθήκης στην Κωνσταντινούπολη και τον ευρύτερο χώρο της Ανατολής. Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη Κυβέρνηση προτίθεται να στηρίζει και να ενθαρρύνει το εγχείρημα του στρατού στη Μ. Ασία, στον οποίο έχει ανατεθεί σε μεγάλο βαθμό η επιβολή των όρων της Συνθήκης με την Τουρκία. Στο σημείο αυτό διακρίνονται για μια ακόμη φορά οι

μεγαλοϊδεατικές αντιλήψεις του Βενιζέλου, αλλά και το μεγαλόπνοο όραμά του, σύμφωνα με το οποίο «η Ελλάς θα βαδίση εις οδόν ακμής, την οποίαν ολίγοι διαβλέπουν σήμερον και θα γίνη εν τη Εγγύς Ανατολή δημιουργός πολιτισμού, όστις προσεγγίζων τα Ευρωπαϊκά και ασιατικά στοιχεία και εξασφαλίζων την ειλικρινή αυτών συνεργασίαν, θα προσφέρει εις την ανθρωπότητα υπηρεσίας μηδαμώς κατωτέρας εκείνων, ας προσέφευρεν ο αρχαίος κλασικός, ο μακεδονικός και ο μεσαιωνικός ελληνισμός».

Από τα παραπάνω, είναι εμφανής ο προσανατολισμός της μεγαλοϊδεατικής ιδεολογίας του Βενιζέλου, ο οποίος, όπως έχει ειπωθεί και σε άλλο σημείο αυτής της μελέτης, έφερε έντονη την απόχρωση και το χαρακτήρα της πολιτισμικής κυριαρχίας και επικράτησης, αναδεικνύοντας έτσι την Ελλάδα και τον ελληνισμό ως πρότυπο σε επίπεδο θεσμών, αξιών και υπηρεσιών. Όπως τονίζει ο ίδιος ο Βενιζέλος, οι Έλληνες διαθέτουν χαρίσματα και αρετές σπάνιες και ανεπτυγμένες σε τέτοιο βαθμό, ώστε γι' αυτόν και μόνο το λόγο θα άξιζε να θέλει κανείς να είναι κυβερνήτης αυτής της χώρας και αυτών των πολιτών. Θα τολμούσαμε στο σημείο αυτό να επιχειρήσουμε μια διασύνδεση των λόγων του Βενιζέλου με τα λόγια του μεγάλου πολιτικού και στρατιωτικού ηγέτη της Αθήνας, του Περικλή, ο οποίος στον «Επιτάφιο» λόγο του επαινεί και εγκωμιάζει τους Αθηναίους πολίτες, αποδίδοντάς τους αρετές εξαιρετικές και γνωρίσματα, που σπάνια θα συναντούσε κανείς σε άλλους πολίτες, οπουδήποτε κι αν έστρεφε το βλέμμα του. Έτσι λοιπόν ο Βενιζέλος καθιστά σαφές ότι νοιάζεται, σέβεται και αγαπά ειλικρινά τους συμπολίτες του, στους οποίους αξίζει ένα ένδοξο και υγιές μέλλον, αντάξιο του υψηλού φρονήματος και της μαχητικότητας, που έχουν επιδείξει διαχρονικά.

Κεφάλαιο 3 – Περίοδος διακυβέρνησης των αντιβενιζελικών μετά το Νοέμβριο του 1920

3.1. Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως 23^{ης} Δεκεμβρίου 1920

Κατά την έναρξη των εργασιών της Εθνικής Συνελεύσεως, την 23^η Δεκεμβρίου 1920, το λόγο πρωτίστως πήρε ο βασιλιάς, του οποίου οι τοποθετήσεις εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ειδικά ως προς τον τρόπο με τον οποίο δείχνει να αντιμετωπίζει τη Μεγάλη Ιδέα, πώς αντιμετωπίζει το ζήτημα της μικρασιατικής εκστρατείας, αλλά και ποια στάση τηρεί απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης. Σε ποια σημεία φαίνεται να συγκλίνει η πολιτική του ιδεολογία με εκείνη του Βενιζέλου και σε ποια εμφανίζει σαφείς αποκλίσεις;

Αυτό που χρειάζεται εξαρχής να καταγραφεί είναι ένα ευγενές καλωσόρισμα προς όλους τους πληρεξουσίους. Μάλιστα, ο βασιλιάς κάνει ξεχωριστή μνεία στους αντιπροσώπους των Νέων Χωρών, που έχουν προστεθεί στον εθνικό κορμό, μετά την πρόσφατη διπλωματική επιτυχία του Βενιζέλου. Ο βασιλιάς εκφράζει τον ενθουσιασμό του για την επέκταση των εθνικών συνόρων, ωστόσο επιλέγει να εξυμνήσει και να εγκωμιάσει με τους μεγαλύτερους επαίνους τον εθνικό στρατό, στον οποίο αποδίδει τις επιτυχίες αυτές. Δεν κάνει οποιαδήποτε νύξη για τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν και που απέδωσαν σημαντικούς καρπούς. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι οι αντιβενιζελικοί και ο ίδιος ο βασιλιάς έδειχναν τη βαθιά τους δυσπιστία για τη διπλωματική οδό, ως μέσο διαχείρισης μειζόνων εθνικών ζητημάτων ή διεκδίκησης ωφελειών σε εθνικό επίπεδο.

Όσον αφορά τη Μεγάλη Ιδέα, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τα λόγια του βασιλιά Κωνσταντίνου, υπήρχε πίστη σε ένα εθνικό όραμα, που στόχευε στην «εθνική και εκπολιτιστική ανάδειξη» της Ελλάδας, στην «ανύψωση της διεθνούς περιωπής» της χώρας και στην εξασφάλιση των «κοινών με τις Μεγάλες Δυνάμεις συμφερόντων». Επομένως, ο βασιλιάς και προφανώς και οι εκπρόσωποι της φιλοβασιλικής παράταξης, φαίνεται ότι εμφορούνται από μια ισχυρή πίστη στη Μεγάλη Ιδέα - βέβαια με μια προσέγγιση περισσότερο συναισθηματική, ιδεαλιστική ή τουλάχιστον λιγότερο ρεαλιστική από εκείνη του Βενιζέλου.²³ Πέραν τούτου, φαίνεται να μην αρνούνται τον πολύτιμο και καθοριστικό ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες βέβαια λίγο αργότερα θα απέσυραν κάθε είδους στήριξη, ηθική, οικονομική στρατιωτική και διπλωματική στο μικρασιατικό μέτωπο, δείχνοντας έτσι την πλήρη αποστασιοποίησή τους απέναντι στο κωνσταντινικό καθεστώς. Τέλος, ο βασιλιάς καθιστά σαφή την πρόθεσή του να συνεχίσει τον πόλεμο στη Μικρά Ασία. Υπόσχεται ότι «η λαϊκή αντιπροσωπία θα ενισχύσει τον αγώνα, ον εν τω Μικρασιατικώ

²³ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022, σελ. 154-155.

μετώπω συνεχίζει ο ηρωικός ημών στρατός. Την επιτυχίαν αυτού εγγυάται ο ενθουσιασμός, μεθ' ου αποβλέπει εις αυτόν το Ελληνικόν».

Στο ίδιο κλίμα ενθουσιασμού και αμερίστου ηθικής στήριξης των ηρωικών προσπαθειών του ελληνικού στρατού, θα κινηθεί και ο λόγος του προέδρου της Εθνικής Συνελεύσεως, που δηλώνει: «Ο στρατός εξακολουθεί μαχόμενος να βαδίζει εις νέους θριάμβους [...] ταχέως θα έλθη η ευτυχής στιγμή να ίδωμεν ολοκληρωτικώς εκπληρουμένας τας προσδοκίας και τας ελπίδας με τας οποίας εγγενήθησαν, εγαλουχήθησαν, ηνδρώθησαν και απέθανον ολόκληροι γενεαί Ελλήνων πατριωτών». Τα παραπάνω λόγια καταδεικνύουν ως ανερεισματικό το επιχείρημα κάποιων ότι οι αντιβενιζελικοί είχαν υποσχεθεί, πριν τις εκλογές του Νοεμβρίου το 1920, ότι θα τερμάτιζαν τον πόλεμο στη Μικρά Ασία. Αυτό άλλωστε αποκλειόταν από το ίδιο το γεγονός ότι ο πόλεμος θεωρείτο τερματισθείς με τη Συνθήκη των Σεβρών. Αντιθέτως, οι ίδιοι υπόσχονταν ότι θα εφάρμοζαν τη Συνθήκη των Σεβρών και ότι τα εδαφικά κέρδη της χώρας θα διασφαλίζονταν κατά μείζονα λόγο με τη δική τους εξουσία και πολιτική.²⁴ Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα λόγια του Ν. Στράτου αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα: «η ελληνική ψυχή ολόκληρος είναι προσκολλημένη εις την διατήρησιν των κεκτημένων δια της Συνθήκης των Σεβρών, ως του ελαχίστου όρου της ικανοποιήσεως των ελληνικών θυσιών [...] Την Συνθήκην διέπραξεν ο ελληνικός στρατός και το αφειδώς χυθέν ελληνικόν αίμα, το οποίο εχύθη χωρίς να εξετάζη εις ποίαν πτέρυγαν ανήκει και ποίον έχει φρόνημα εσωτερικόν».²⁵

Προσθέτουμε ότι ο ίδιος ο βασιλιάς απέρριπτε με σκαιό τρόπο τον κίνδυνο να χαθεί η Ιωνία και η Θράκη, λέγοντας χαρακτηριστικά: «Ανεξαρτήτως του ότι κρατώ δια του στρατού μου την Θράκην και την Σμύρνην, αποφασισμένος να μην τας εγκαταλείψω [...] προς ποίον θα έδιδον τας περιοχάς αυτάς αν μου τας αφήρουν;» Από αυτά τα λόγια αλλά και από εκείνα που αναφέρθηκαν προηγουμένως, μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα, σχετικά με τον τρόπο που η Μεγάλη Ιδέα ήταν σχηματισμένη και αποτυπωμένη στη συνείδηση των αντιβενιζελικών, αλλά για τις ψευδείς εντυπώσεις που είχαν δημιουργηθεί στο πλαίσιο της μαύρης προπαγάνδας, ότι δηλαδή οι αντιβενιζελικοί ήταν προδότες, που ήθελαν εξ αρχής να αποχωρήσει η Ελλάδα από τη Μ. Ασία, αφήνοντας εκτεθειμένους και ανυπεράσπιστους τους εκεί Έλληνες.²⁶

Επίσης, αποκαλυπτική του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο γινόταν η πρόσληψη του όρου «Μεγάλη Ιδέα» από πλευράς των αντιβενιζελικών, είναι και η αναλυτική πρόταση που υποβάλουν, στο πλαίσιο των εργασιών της Εθνοσυνελεύσεως, για τον εμπρέποντα

²⁴ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ό.π., σελ. 125-126.

²⁵ Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως, 23^{ης} Δεκεμβρίου 1920, ό.π.

²⁶ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, ό.π., σελ. 127.

εορτασμό των εκατό χρόνων από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης του 1821. Συγκεκριμένα, ο πληρεξούσιος Ξενοφών Μαυρομάτης εκφράζει την άποψη ότι ο εορτασμός πρέπει να γίνει με λαμπρότητα και κάθε είδους μεγαλοπρέπεια, διότι αυτό ακριβώς επιτάσσουν οι δεδομένες συνθήκες. Ο ίδιος θεωρεί ότι είναι αναγκαίο η προσέγγιση του έθνους, των αγώνων του και των ιδανικών που διαπνέουν διαχρονικά τους Έλληνες, να γίνεται με τρόπο βαθιά συναισθηματικό, ώστε αυτά να παραμένουν ζωντανά ες αεί και να οιστρηλατούν διαχρονικά του απογόνους των ηρώων ου '21, εμπνέοντάς τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «[...] καίτοι η ανθρωπότης παρεξέκλινεν από πάσης αισθηματικότητας και διαγκωνίζεται από της δίψης του αίματος εις την δίψαν του χρήματος, πιστεύει ότι δεν εξέλιπον παντάπασιν και άνθρωποι ενδιαφερόμενοι περί της ελευθερίας των λαών».

Επιπλέον, επιχειρείται ένας σαφής και άμεσος συσχετισμός της απελευθέρωσης των Ελλήνων του '21 με τους νυν απελευθερωθέντες Έλληνες, που με την παρουσία τους ενίσχυσαν πληθυσμιακά και εθνολογικά τη χώρα, αλλά και με τους αλύτρωτους ακόμη αδελφούς, που υπομονετικά περιμένουν την ένταξή τους στον εθνικό κορμό. Άρα, η πρόσληψη του εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου γίνεται από τους αντιβενιζελικούς μέσα από ένα πρίσμα άκρως συναισθηματικό, ενώ ταυτόχρονα αυτού του είδους η πρόσληψη επιβεβαιώνεται ακραιφνώς από το γενικότερο ύφος του λόγου τους, που είναι έντονα λυρικό, υψηλό, ποιητικό και πομπώδες. Αυτή λοιπόν η αντίληψή τους για τα πράγματα συχνά προσέκρουε στη ρεαλιστική πλευρά των γεγονότων, την οποία πολλές φορές αδυνατούσαν να δουν, σε αντίθεση με το Βενιζέλο, που λειτουργούσε μόνον ρεαλιστικά, σταθμίζοντας τα δεδομένα και ενεργώντας κάθε φορά ανάλογα με τις επιταγές και τους όρους, τους επιβεβλημένους από την υφιστάμενη κατάσταση.

3.2. Σχεδιασμοί των αντιβενιζελικών και προτεραιότητες, φόβοι, ανησυχίες

Καθώς παρακολουθούμε τα πρακτικά των συνεδριάσεων των πληρεξουσίων κατά την περίοδο του Μαρτίου του 1921, με τον πόλεμο στο μικρασιατικό μέτωπο να βρίσκεται στην πλήρη εξέλιξή του, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι της αντιβενιζελικής παράταξης ανατρέχουν μονίμως σε καταστάσεις και γεγονότα που αφορούν την προηγούμενη κυβέρνηση και το προηγούμενο καθεστώς, το οποίο χαρακτηρίζουν με κάθε ευκαιρία ως «βίαιο», «αυταρχικό», «τυραννικό» και «δεσποτικό», ότι κατέλυσε «κάθε είδους ελευθερία ή δικαίωμα των πολιτών», ως «υπονομευτικό των θεσμών», ότι κατήγγειλε «κάθε έννοια δικαίου ή αληθείας». Αντιθέτως, διατείνονται ότι έχουν έλθει ως πρεσβευτές της αληθείας και ως γνήσιοι εκφραστές της βουλήσεως του ελληνικού λαού, που με την ψήφο του τους όρισε ως κυρίαρχους θεμελιωτές του εθνικού σκοπού της αποκαταστάσεως της Μεγάλης Ελλάδας.

Η πρόθεσή τους άλλωστε για πλήρη αποστασιοποίηση από το προηγούμενο καθεστώς, φάνηκε και από την απόφαση που έλαβαν, ήδη από τον Ιανουάριο του 1921, να ανακηρύξουν την Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση σε Συντακτική, προκειμένου να αλλάξουν εξ ολοκλήρου το σύνταγμα. Το συγκεκριμένο ζήτημα της αλλαγής της εθνοσυνέλευσης, ανέδειξε και κατέδειξε με τον πλέον εμφαντικό τρόπο το μέγεθος του χάσματος αλλά και της πόλωσης που υπήρχε μεταξύ των δύο παρατάξεων. Είναι εμφανές ότι η νέα κυβέρνηση επεδίωκε να αποδομήσει και να απονομιμοποιήσει το προηγούμενο καθεστώς στο σύνολό του. Πέραν τούτου, από την μελέτη των πρακτικών της περιόδου των μέσων περίπου του 1921, εντοπίζεται καταφανώς μια ανησυχία, μια ανασφάλεια από πλευράς των πληρεξουσίων του νέου καθεστώτος, οι οποίοι, σε κάθε περιστατικό εκδήλωσης ανησυχίας ή έντασης στο χώρο των συνεδριάσεων, υποπτεύονται συνωμοσίες ή δολερές απόπειρες ανατροπής του νέου κυβερνητικού σχήματος. Έτσι, προβαίνουν σε συλλήψεις, ανακρίσεις ή έρευνες, προκειμένου να αποτρέψουν υποτιθέμενους κινδύνους ή απειλές.

Ως εκ τούτου δείχνουν να μην είναι επικεντρωμένοι στο τόσο απαιτητικό εγχείρημα που συνιστούσε ο μικρασιατικός πόλεμος, με τις εξελίξεις να τρέχουν στο στρατιωτικό και το διπλωματικό επίπεδο και να εκτρέπονται από το βασικό σκοπό τον οποίο έχουν επαγγελθεί. Ουσιαστικώς, δεν μπορούσαν να αντιληφθούν ότι έχαναν και τη στήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων, την οποία, κατά πλήρως εσφαλμένο τρόπο, θεωρούσαν δεδομένη.

Κεφάλαιο 4 – Πρόταση αναθεώρησης συνθήκης Σεβρών – Χειρισμοί Αντιβενιζελικών

4.1. Πρόταση αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών - Αντιδράσεις των αντιβενιζελικών – Αποτυπώσεις της Μεγάλης Ιδέας

Οι αντιβενιζελικοί αντελήφθησαν πάντως ότι η αμέριστη συμπαράσταση των Μεγάλων Δυνάμεων είχε αρχίσει να κλονίζεται. Οι τελευταίες ζήτησαν από την επίσημη ελληνική αντιπροσωπεία να παραστεί στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, ώστε να επανεξετασθούν οι όροι της Συνθήκης των Σεβρών, μετά από υποβολή σχετικού αιτήματος των Τούρκων. Μέσα από την επίσημη ενημέρωση στους πληρεξουσίους και, ευρύτερα στα μέλη της Εθνοσυνελεύσεως δια στόματος Δημητρίου Γούναρη, μπορούμε να διακρίνουμε την πρόθεση των κυβερνώντων να διατηρήσουν τα κεκτημένα και να αποφύγουν οποιαδήποτε αναθεώρηση της Συνθήκης, που θα οδηγούσε άμεσα σε διατάραξη του νέου status quo και αποσταθεροποίηση της υφιστάμενης κατάστασης. Η επίσημη τοποθέτηση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν υπέρ της συνέχισης μιας αгаστικής συνεργασίας με τις Δυνάμεις της Δύσης, αλλά και –κυρίως– υπέρ της διατήρησης των όρων της Συνθήκης των Σεβρών.

Αναλυτικότερα, τα λόγια του Γούναρη περί των εθνικών δικαιών, περί των δικαιωμάτων των χριστιανικών πληθυσμών, περί της βίαιης και άδικης συμπεριφοράς των Τούρκων διαχρονικά, αλλά και περί του εκπολιτιστικού προορισμού της Ελλάδας στην Ανατολή, οδηγούν συνειρμικά σε διασύνδεση με τα αντίστοιχα λόγια του απερχόμενου πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου. Κατ' αυτήν ακριβώς την έννοια, διαπιστώνουμε ότι οι βενιζελικοί είχαν βαθιά πίστη στην εκπλήρωση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας και μάλιστα το δικό τους όραμα εμφάνιζε σημαντικές ομοιότητες, τουλάχιστον ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, με εκείνο που έτρεφε ο Βενιζέλος και οι οπαδοί του. Από την άλλη, οι αντιβενιζελικοί δείχνουν να αναγνωρίζουν την καθοριστική, για τα ελληνικά δίκαια, συμβολή της υπογεγραμμένης συνθήκης των Σεβρών, που αναγνώριζε τα εθνικά δίκαια των Ελλήνων, το θεμιτό και πατριωτικό χαρακτήρα των ελληνικών αγώνων, αλλά και αποδείκνυε ότι πάντοτε οι Έλληνες υπήρξαν έντιμοι στη σχέση συνεργασίας και αλληλεγγύης με τις Μεγάλες Δυνάμεις, τις οποίες καλούν τώρα να λειτουργήσουν ως θεματοφύλακες της συνθήκης.

Είναι σημαντικό επίσης ότι ο Γούναρης έτρεφε μια ιδεαλιστική αντίληψη και θεώρηση περί της στρατιωτικής κατάστασης στη Μ. Ασία, στην παρούσα φάση της σταδιακής απεμπλοκής των Δυνάμεων από την ελληνική υπόθεση. Έλεγε χαρακτηριστικά: «Ο ελληνικός στρατός βρίσκεται εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από την αρχική γραμμή που τον είχε τοποθετήσει η συνθήκη, ωστόσο ευρίσκεται εκεί αδιατάρακτος και εν πλήρη

ασφαλεία [...] Έχει απέναντί του τα λείψανα των μέχρις εκεί σπρωχθέντων ασυντάκτων στιφών».²⁷ Ωστόσο, ακόμη κι αν θεωρεί ότι ουσιαστικά ο ελληνικός στρατός δεν κινδυνεύει άμεσα από την τουρκική προκλητική κίνηση για αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών, οι Μεγάλες Δυνάμεις έχουν χρέος να την προασπίσουν, με σκοπό την προάσπιση της ειρήνης εν γένει από τον τουρκικό αναθεωρητισμό.

Ο λόγος του Γούναρη στο σημείο αυτό διατυπώνεται με ύφος και χαρακτήρα βαθιά συναισθηματικό. Απηχεί με πολύ έντονο τρόπο τις μεγαλοϊδεατικές αντιλήψεις των αντιβενιζελικών. «Είναι η δύναμις, η οποία ήγαγε τα τέκνα ημών εκεί όπου ευρίσκονται, εις τα ενδότερα της Μ. Ασίας, αγογγύστως υφιστάμενα πάσας τας κακουχίας και ατρομήτως εκτιθέμενα εις πάντας τους κινδύνους, χάριν της προασπίσεως όχι μόνον των ημετέρων, αλλά και των κοινών συμμαχικών συμφερόντων. Είναι η δύναμις η εμπνέουσα τον ελληνικόν λαόν να υφίσταται επί οκταετίαν σχεδόν αδιακόπως την εμπόλεμον κατάστασιν και τα εξ αυτής δεινά και όμως να αισθάνεται εαυτόν ικανόν και πρόθυμον, ίνα συνεχίση τον αγώνα, αδιάφορον επί πόσον χρόνον, αρκεί να απαιτή τούτο η εξασφάλις των εθνικών δικαίων».²⁸ Από τα παραπάνω λόγια διαπιστώνουμε ότι η τότε κυβέρνηση δεν σκεφτόταν καν να τερματίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Μ. Ασία ή να αποφασίσει το «πάγωμα» των στρατιωτικών ενεργειών, αφού κάτι τέτοιο, όπως πίστευαν, θα έπληττε θανάσιμα το ηθικό και τη μαχητικότητα των Ελλήνων στρατιωτών. Σε άλλο σημείο μάλιστα ο Γούναρης αναφέρει ότι πίστευε για το φρόνημα του ελληνικού στρατού πως ήταν τόσο ισχυρό και οι πολεμικές του ικανότητες τόσο μεγάλες, που θα μπορούσε ακόμη και χωρίς τη συμμαχική συνδρομή να τα καταφέρει.

Έτσι, με ομόφωνο ψήφισμα η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε ομοθυμώς να αρνηθεί από πλευράς της την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Επιθυμούσε, όπως διαμηνύει στις Μεγάλες Δυνάμεις, να προασπίσει τα εθνικά δίκαια αλλά και να διατηρήσει την ισορροπία δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολής. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα λόγια του πληρεξουσίου Γ. Αναστασόπουλου: «Οι Έλληνες, είναι έτοιμοι προς πάντα εχθρόν της πατρίδος, όπου κι αν είναι, όστις θελήση τα ελευθερωθέντα δια του αίματος του στρατού μας ελληνικά εδάφη να επαναφέρει υπό τον ζόφον της δουλείας, να τω είπωσιν: “Μολών λαβέ”». Από αυτή και μόνο τη φράση, αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα περιθώρια που υπήρχαν για την επίτευξη μιας συμβιβαστικής λύσης με τη συγκατάνευση της Ελλάδας ήταν πολύ στενά και ότι η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να επιλύσει το ζήτημα στρατιωτικά ήταν σχεδόν ειλημμένη. Μια ακόμη σημαντική επισήμανση: η δυναμική στάση της ελληνικής πλευράς έβρισκε σταθερά ερείσματα στην

²⁷ Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως, 23^{ης} Δεκεμβρίου 1920, ό.π.

²⁸ Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως, 23^{ης} Δεκεμβρίου 1920, ό.π.

ενθάρρυνση του βρετανού αντιπροσώπου Lloyd George ο οποίος προέτρεπε τον Καλογερόπουλο,²⁹ να υποστηρίξει με σθένος όλα τα νόμιμα δικαιώματα της Ελλάδος. Ο Έλληνας αντιπρόσωπος από την άλλη, ακολουθούσε τακτική παρόμοια με εκείνη του Βενιζέλου, προσπαθούσε δηλαδή να πείσει τους Βρετανούς ότι η πολιτική της Ελλάδας εξυπηρετούσε άμεσα τα βρετανικά συμφέροντα. Συγκεκριμένα, ο ρόλος του ελληνικού στρατού ήταν καταλυτικός στην προστασία των Στενών από τις επιθέσεις των κεμαλιστών. Διαθέτοντας 121.000 άντρες, θα μπορούσε εύκολα να επιβληθεί στην περιοχή, επιβάλλοντας παράλληλα τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών.³⁰

Με αυτόν τον τρόπο, εκφραζόταν η πεποίθηση ότι η υπεράσπιση της περιοχής των Στενών απαιτούσε την παρουσία τουλάχιστον 100.000 αντρών, που μόνο από ελληνικής πλευράς μπορούσαν να διατεθούν. Άρα, μόνο τα ελληνικά στρατεύματα μπορούσαν να υπερασπιστούν τα Στενά και συνακόλουθα τα βρετανικά συμφέροντα, αφού η παρουσία τους εκεί διασφάλιζε τον ελεύθερο διάπλου των βρετανικών πλοίων. Φυσικά, ο Βρετανός πρωθυπουργός, όπως άλλωστε φαινόταν από την όλη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, δεν ήταν διατεθειμένος να στερήσει υπέρ ενός συμβιβασμού, που θα άφηνε ακάλυπτα τα συμφέροντα της πατρίδας του. Το ενδεχόμενο της άμεσης απομάκρυνσης των ελληνικών στρατευμάτων από τη Σμύρνη θα σήμαινε πως η Ελλάδα δεν θα ήταν πλέον χρήσιμη στη Βρετανία. Επομένως, ο Lloyd George αφενός διευκόλυνε την άρση των υπάρχοντων περιορισμών για την διεξαγωγή της επίθεσης και αφετέρου προσπαθούσε συνεχώς να έχει καλυμμένα τα νώτα του, αρνούμενος να αναλάβει οποιαδήποτε ευθύνη.

Αναφορικά προς το ζήτημα λοιπόν της εαρινής επίθεσης του 1921, ο Ουίνστον Τσόρτσιλ θα διατύπωνε τη δική του αυστηρή κρίση, που είναι ωστόσο χρήσιμο να παρατεθεί, καθώς δείχνει πώς αποτυπωνόταν στην αντίληψη ενός σημαντικού ιστορικού προσώπου η πίστη στο δόγμα της Μεγάλης Ιδέας από την πλευρά της τότε ελληνικής κυβέρνησης. Σημείωνε λοιπόν τα εξής: «Σε αυτήν την φάση της Ιστορίας, το μόνο που μπορεί να νιώσει κάποιος είναι οίκτο. Τους ανατέθηκαν στόχοι που ξεπερνούν τις δυνατότητές τους· τους τέθηκαν ερωτήματα που δεν είναι ικανοί να απαντήσουν· καθοδηγήθηκαν ώστε να λάβουν αποφάσεις χωρίς να έχουν την παραμικρή ιδέα για τις συνέπειές τους. Έχουν υποφέρει –εξαιτίας των δυσχερειών του πολέμου, της μακροχρόνιας

²⁹ Ο Νικόλαος Καλογερόπουλος υπηρέτησε ως Υπουργός Οικονομικών και Στρατιωτικών κατά την πρώτη του πρωθυπουργική θητεία το 1916, ενώ κατά τη δεύτερη θητεία του το 1921 είχε παράλληλα και το ρόλο του Υπουργού Εξωτερικών (24/01/1921 – 26/03/1921). Πήρε μέρος στις διαπραγματεύσεις για την πρόταση αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών, εκπροσωπώντας την Ελληνική Κυβέρνηση.

³⁰ Heinz A. Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος 1919-1922, Από το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας στην Μικρασιατική καταστροφή*, μτφρ. Πέτρος Τσαλαπατούρος, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2013, σελ. 176-177.

επιστράτευσης και της πολεμοχαρούς κυβέρνησής τους- για μεγαλύτερο διάστημα από τους λαούς όλων των άλλων χωρών που επλήγησαν από τον πόλεμο. Είναι αποδιοργανωμένοι και μπερδεμένοι από τη διχόνοια· κατέληξαν να αποτελούν δύο εχθρικά έθνη που ζουν υπό την σκέπη ενός εξουθενωμένου και διαλυμένου κράτους. Παρ' όλα αυτά, και παρά τις αντίξοες συνθήκες, τα στρατεύματά τους κατόρθωσαν να διατηρήσουν αξιοσημείωτη πειθαρχία και συνοχή για τόσο μεγάλη χρονική περίοδο. Τώρα, πλέον, ετοιμάζονται να οδηγηθούν σε μια ακόμη περιπέτεια, η οποία θα είναι περισσότερο φιλόδοξη και μοναχική από όλες όσες έχουν μέχρι στιγμής καταγραφεί».³¹

Αντίθετα πάντως σε όσα πίστευε ο Τσώρτσιλ, οι υπεύθυνοι επί των πολιτικών και στρατιωτικών ζητημάτων στην Ελλάδα, εμφανίζονταν να μιλούν με βεβαιότητα για την αίσια έκβαση της συγκεκριμένης επιχείρησης. Από τη μελέτη των πρακτικών της συγκεκριμένης περιόδου, μπορούν να συλλεχθούν ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που απηχούν τις αντιλήψεις για το ρόλο της διπλωματίας στην επιτυχή έκβαση για την Ελλάδα της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (1921), καθώς και τον ενεργό ρόλο του βασιλιά στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ο ίδιος αποτελούσε εθνικό σύμβολο και ήταν ταυτισμένος με την εκπλήρωση του εθνικού οράματος και συνακόλουθα της Μεγάλης Ιδέας. Αναφορικά με το ρόλο του βασιλιά, ως προσώπου στενά συνυφασμένου με τη Μεγάλη Ιδέα, αναφέρουμε χαρακτηριστικά τα λόγια του Ν. Στράτου: «Ημείς οι οποίοι τεσσάρων ετών αγώνα διεξηγάγομεν δεν υπήρξαμεν ειδωολάτραι, δεν ηγωνίσθημεν δια να επανίδωμεν λατρευτόν πρόσωπον· ηγωνίσθημεν και εκινδυνεύσαμεν προς αποκατάστασιν επί του αρμοδίου στηλοβάτου μιας εθνικής Ιδέας, μιας εθνικής ελπίδος. Τότε δε μόνον θα μεταβή ο Βασιλεύς της Ελληνικής Κυβερνήσεως, όπως προβή εις την εκτέλεσιν όλων των παλαιών ονείρων και εις την ευόδωσιν όλων των πεπωμένων της φυλής».

Οι εκπρόσωποι της αντιβενιζελικής παράταξης όχι μόνο ήταν βέβαιοι για την απόλυτη επιτυχία της στρατιωτικής επιχείρησης εναντίον του Κεμάλ, αλλά την εξαρτούσαν στενά και από δύο παράγοντες, τους οποίους παλαιότερα απέρριπταν ως αντεθνικούς, αντιφιλελεύθερους και αντιδημοκρατικούς: την επιβολή λογοκρισίας στον τύπο, αναφορικά με ζητήματα στρατιωτικού περιεχομένου και γενικώς επιχειρησιακού χαρακτήρα και δεύτερον, τη συστηματική χρήση της διπλωματίας. Όσον αφορά το πρώτο, αν και υπήρξαν αρκετά ζωηρές αντιδράσεις από μέλη της Εθνοσυνέλευσης, φίλα προσκείμενα στην αντιβενιζελική μερίδα, με το αιτιολογικό ότι τέτοιου είδους κατασταλτικά μέτρα παρέπεμπαν σε εποχές «φρίκης», με τη σκληρή επιβολή του Στρατιωτικού νόμου, εν τέλει η Γ' Εθνική Συνέλευση το έκρινε ως αναγκαίο μέτρο, προληπτικού χαρακτήρα.

³¹ Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath* (Winston Churchill World Crisis Collection), σελ. 390.

Από την άλλη, κρίθηκε επίσης αναγκαία η διπλωματική ενίσχυση της Ελλάδας στο εξωτερικό, με την αποστολή μελών καταρτισμένων ειδικώς επί θεμάτων εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας, καθόσον οι περιστάσεις ήταν ιδιαίτερα κρίσιμες και επιπλέον οι Μεγάλες Δυνάμεις φάνηκε να έχουν υιοθετήσει μια στάση που παρέκκλινε αρκετά της προηγούμενης, της ακραιφνώς υποστηρικτικής απέναντι σε λαούς που μάχονταν για τα εθνικά τους δίκαια. Στο ίδιο αυτό πνεύμα της υψηλής αίσθησης του καθήκοντος και του επιτονισμού της κρισιμότητας των περιστάσεων, κινήθηκε και ο λόγος του πληρεξουσίου Λ. Τσουκαλά, ο οποίος, αναφερόμενος επί των πολιτικών ζητημάτων, επικεντρώθηκε στην μεταστροφή της αγγλικής πολιτικής και στην πρόθεσή της να κατακτήσει ολόκληρη την Τουρκική Αυτοκρατορία. Η άρνηση της Γαλλίας και της Ιταλίας να συνδράμουν στην αποδυνάμωση του Κεμάλ ανέδειξε τότε την Ελλάδα ως τη μόνη δύναμη που με σθένος δέχθηκε να επωμισθεί το βάρος και την ευθύνη της όλης επιχείρησης.³² Ο Τσουκαλάς, χρησιμοποιώντας τόνους δραματικούς και με λέξεις που προδίδουν έντονη συναισθηματική φόρτιση, μιλάει με πικρία και απογοήτευση για την «αγνοουμένη απ' όλους Ελλάδα», που με το στρατό των 100.000 ανδρών ανέλαβε μόνη της να φέρει σε πέρας τη μεγαλύτερη εθνική αποστολή.

Η απογοήτευση για την πολιτική εξυπηρέτησης ιδίων οφελών κατά κυνικό τρόπο από πλευράς των Συμμάχων βρίσκει την εκφραστική της αποτύπωση στα εξής λόγια του πληρεξουσίου: «Ούτως η Ελλάς αποτελεί το έσχατον σημείον καταφυγής, προς εξυπηρέτησιν των συμφερόντων των Συμμάχων, ήδη δε χύσας αφθόνως το αίμα των τέκνων αυτής και δαπανήσασα δισεκατομμύρια, εγκαταλείπεται μόνη, αδικουμένη κατά τρόπον πρωτοφανή εν τη Ιστορία».³³ Στο ίδιο ακριβώς κλίμα κινείται και η παρέμβαση στη διαδικασία της συζήτησης του πληρεξουσίου Χ. Μητσόπουλου, ο οποίος αναφέρει ότι: «Το περίεργον είναι ότι ενώ ακόμη και τότε ο ελληνικός στρατός συνεπολέμει μετά του Αγγλικού, ήδη και παρ' αυτού ακόμη εγκατελείφθη και μένει απειλούμενος πάντοθεν, όχι πλέον υπό των Τούρκων, αλλά πλέον και παρ' άλλων».³⁴

Από τα λεγόμενα των παραπάνω πληρεξουσίων, αλλά και από τις τοποθετήσεις και τα σχόλια του Περ. Αργυρόπουλου, ο οποίος αποτελούσε μέλος της επιτροπής που συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις του Λονδίνου, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η κυβέρνηση των αντιβενιζελικών ήταν πλήρως αποφασισμένη να προχωρήσει σε μια μεγάλη στρατιωτική επιχείρηση, αγνοώντας τις κεμαλικές αξιώσεις αλλά και την αμφίθυμη αγγλική πολιτική. Ήταν αποφασισμένη να κινηθεί ενάντια ακόμη και στα ισχυρά συμφέροντα των

³² Πρακτικά Γ' Εθνοσυνελεύσεως, ΚΖ, σελ. 227-228, ό.π.

³³ Πρακτικά Γ' Εθνοσυνελεύσεως, ΚΖ, σελ. 228-229, ό.π.

³⁴ Πρακτικά Γ' Εθνοσυνελεύσεως, ΚΖ, σελ. 231, ό.π.

Ιταλών και των Γάλλων, που όπως φαινόταν, εξυπηρετούνταν ικανώς μέσα από μια ισχυρή σύμπραξη και σύμπλευση με τους Τούρκους. Ο Αργυρόπουλος αναφέρει συγκεκριμένα τα εξής λόγια, που θα μπορούσαν άνετα να αποτελέσουν την επιτομή της αντίληψης των αντιβενιζελικών για την Μεγάλη Ιδέα και τον τρόπο, αλλά και το σκοπό της υλοποίησής της: «Η επιτυχία της Μικρασιατικής ημών υποθέσεως θα εκβιάση έτι μάλλον την εκτίμησιν και τον σεβασμόν των ευρωπαϊκών λαών, προς τον Ελληνικόν λαόν, όστις προ εξ δόγματα της πολιτικής ελευθερίας και όστις αγωνίζεται να υπενθυμίση ήδη ταύτα εις όσους τυχόν τα ελησμόνησαν· τους ευρωπαϊκούς λαούς μετά τετραετείς αγώνας αυτός μετά της Μικράς Ασίας ποτίζων τα πατρογονικά εδάφη δια του αίματός του και φέρων την δάδα του ελληνικού πολιτισμού εκεί ένθα περιήγαγεν αυτήν ο Μ. Αλέξανδρος και οι Βυζαντινοί πρόγονοι, θα δύναται να βροντοφωνήση χριστιανικών Κρατών, συνέτριψε τελειωτικώς την βαρβαρότητα και υπό την σκέπην του ελληνικού πολιτισμού ήνοιξε τας Πύλας της ειρηνευσάσης Ανατολής εις την βιομηχανίαν και το εμπόριον της Ευρώπης».³⁵

³⁵ Πρακτικά Γ' εθνοσυνελεύσεως, ΚΖ, σελ. 234, ό.π.

4.2. Η εαρινή επίθεση του 1921 και η υποχώρηση του Μεγαλοϊδεατισμού των αντιβενιζελικών

Οι αντιβενιζελικοί, εμφορούμενοι από μια άκρως ιδεαλιστική και όχι ρεαλιστική αντιμετώπιση των πραγμάτων στην Μ. Ασία, αποφάσισαν τελικά να εξαπολύσουν την επίθεση εναντίον του Κεμάλ, στις 23 Μαρτίου 1921. Τα ελληνικά στρατεύματα κινήθηκαν προς δύο κυρίως κατευθύνσεις: η μία επίθεση εκδηλώθηκε από την Προύσα προς το Εσκή Σεχίρ και η δεύτερη από το Ουσάκ προς τον σιδηροδρομικό κόμβο του Αφιόν Καραχισάρ. Με τη δεύτερη επίθεση, πρόθεση των Ελλήνων ήταν να καταλάβουν τη σιδηροδρομική γραμμή που συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με τη Βαγδάτη, οπότε θα μπορούσαν αφενός να βελτιώσουν τη δυνατότητα ανεφοδιασμού τους και αφετέρου να παρεμποδίσουν τους Τούρκους να ανεφοδιαστούν. Ενώ η επίθεση στο νότο στέφθηκε με επιτυχία, στο βορρά, τα ελληνικά στρατεύματα δεν κατόρθωσαν να διαρρήξουν στο σύνολό του το εχθρικό μέτωπο. Μετά από πολλές αντεπιθέσεις των Τούρκων, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να διαφύγουν την τελευταία στιγμή προς το Ουσάκ. Αυτή ήταν η πρώτη μεγάλη ήττα του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία.³⁶

Οι υποσχέσεις που έδινε η ελληνική κυβέρνηση στη Βρετανία και τον Lloyd George ότι θα μπορούσαν τα ελληνικά στρατεύματα, ακόμη και μόνο με τις δικές τους δυνάμεις να συντρίψουν τον κεμαλικό στρατό, είχαν πλέον διαψευστεί πλήρως από την ίδια την έκβαση της επιχείρησης. Οι Έλληνες είχαν υπερεκτιμήσει τις δυνατότητές τους και είχαν εξαπολύσει μια βιαστική και ελλιπώς σχεδιασμένη επίθεση, γεγονός που τους οδήγησε στην ήττα.³⁷ Ακόμη και όταν έβλεπαν ότι είχαν μπροστά τους άριστα εκπαιδευμένους στρατιώτες, με απίστευτη πειθαρχία, παρέμεναν εσφαλμένα απόλυτα πεπεισμένοι ότι με βελτίωση του επιχειρησιακού τους σχεδιασμού θα μπορούσαν να νικήσουν τους Τούρκους. Η προσέγγιση του Μεταξά από πλευράς του Υπουργού των Στρατιωτικών Δ. Γούναρη, προκειμένου εκείνος να αναλάβει μια σημαντική θέση στο επιτελείο του Παπούλα και η κατηγορηματική άρνησή του να το κάνει, αποκαλύπτει πολλά πράγματα, κυρίως σχετικά με το εσφαλμένο σκεπτικό των αντιβενιζελικών και τις απόλυτα λαθεμένες εκτιμήσεις τους για την έκβαση του πολέμου.

Συγκεκριμένα, ο Μεταξάς απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη την πρόταση να γίνει ακόμη και Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στο ημερολόγιό του, «δεν επιθυμούσε να λάβει μέρος σε έναν πόλεμο, που ήταν εξαρχής

³⁶ Heinz A. Richter, *Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, 1919-1922, Από το όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας» στη Μικρασιατική καταστροφή*, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2013, σελ. 183-184.

³⁷ Heinz A. Richter, *ό.π.*, σελ. 184.

καταδικασμένος να καταλήξει σε αποτυχία».³⁸ Στο ημερολόγιο του Μεταξά καταγράφεται με κάθε λεπτομέρεια μια συνομιλία που είχε ο ίδιος με το Δ. Γούναρη, η οποία κρίνεται χρήσιμο να παρατεθεί στο σημείο αυτό, καθώς είναι αρκετά διαφωτιστική πάνω στο ζήτημα του μεγαλοϊδεατισμού, που διείπε, τόσο το Γούναρη, όσο και ευρύτερα την ελληνική κυβέρνηση.

Στο επίμονο ερώτημα του Γούναρη προς το Μεταξά, τον οποίο εμπιστευόταν απόλυτα όσον αφορά τα στρατιωτικά ζητήματα, γιατί διατηρεί τόσο αρνητική στάση απέναντι σ' αυτόν τον πόλεμο, ο Μεταξάς απάντησε: «Επειδή προσπαθείς να κατακτήσεις τη Μικρά Ασία χωρίς να έχεις φροντίσει προηγουμένως να προετοιμάσεις το έδαφος μέσω του εξελληνισμού της περιοχής. Το επιχείρημα ότι απλώς υλοποιείς τις αποφάσεις της Συνθήκης των Σεβρών, αυτό δεν θα άλλαζε το γεγονός ότι εμείς [οι Έλληνες] είμαστε μειονότητα ακόμη και στην περιοχή πέριξ της Σμύρνης, ενώ στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας ο πληθυσμός μας είναι αμελητέος. Οι Τούρκοι έχουν αντιληφθεί τις προθέσεις μας. Εάν δεν διέθεταν ίχνος πατριωτισμού, τότε ίσως αυτό το σχέδιο να μπορούσε να υλοποιηθεί. Ωστόσο έχει αποδειχθεί ότι διαθέτουν ισχυρό αίσθημα πατριωτισμού, το οποίο μάλιστα δεν πηγάζει τόσο από τη θρησκεία τους όσο από την εθνική τους συνείδηση. Και τώρα σκοπεύουν να πολεμήσουν για την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους, ακριβώς δηλαδή για τους ίδιους λόγους που εμείς πολεμήσαμε παλαιότερα εναντίον τους. Συνειδητοποιούν πως η Μικρά Ασία είναι η πατρίδα τους και εμείς είμαστε οι εισβολείς. Τα ιστορικά επιχειρήματα, στα οποία εμείς βασίζουμε τις εδαφικές μας αξιώσεις, δεν έχουν καμία σημασία ούτε για εκείνους ούτε και για την εθνική τους συνείδηση. Κατά πόσο έχουν δίκιο ή άδικο δεν έχει μεγάλη σημασία. Αυτό που έχει σημασία είναι το πώς νιώθουν για όλα αυτά».³⁹

Το ημερολόγιο του Μεταξά αποτελεί επίσης μια πολύ σημαντική πηγή, καθώς ο ίδιος επισημαίνει αναλυτικά τα λάθη που θεωρεί ότι έκαναν οι υπεύθυνοι του Γενικού Επιτελείου και γενικά η ελληνική κυβέρνηση. Ο Μεταξάς καταφέρνει τελικά μέσα από τη συζήτηση να αναγκάσει το Γούναρη να παραδεχθεί ότι έκανε σοβαρά λάθη, αλλά πραγματικά εκπλήσσει η τελική του απόφαση να μην αλλάξει πολιτική, να μην προβεί σε σύμπτυξη των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων εντός των ορίων της Συνθήκης των Σεβρών και να μην ακολουθήσει μια πολιτική οργάνωσης ισχυρών αμυντικών θέσεων. Αιτιολογεί μάλιστα τη θέση του, αναφέροντας ότι η Ελλάδα αποτελεί αναμφισβήτητα ένα μεγάλο Έθνος, το οποίο μπορεί να κερδίσει την εμπιστοσύνη κάθε Μεγάλης Δύναμης.

³⁸ Metaxas, *Ημερολόγιο*, II, σελ.83. Παρατίθεται στο Smith, Michael Llewellyn *Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919-1922* (London: Allen Lane, 1973).

³⁹ Heinz. A. Richter, ό.π., σελ. 185.

Πέραν τούτου, αν λαμβανόταν μια απόφαση για απόσυρση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μ. Ασία, αυτό θα ήγειρε φοβερές αντιδράσεις, θα προκαλούσε το μένος και την οργή του ελληνικού λαού, που είχε εναποθέσει πάνω στην κυβέρνηση όλες του τις ελπίδες και τις προσδοκίες για εκπλήρωση του εθνικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Μάλιστα, δεν παραλείπει να εκφράσει και την ανησυχία του για την τύχη του βασιλιά, λέγοντας ότι δύσκολα θα μπορούσε να ξεφύγει από τη λαϊκή οργή.

Έτσι, από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι αντιβενιζελικοί στην ουσία αποφάσισαν σε πολιτικούς όρους να θέσουν υπό διακύβευση μείζονα εθνικά συμφέροντα και να αποτολμήσουν να εκθέσουν τη χώρα στον πιο μεγάλο κίνδυνο, προκειμένου να αποφύγουν το σοβαρό ενδεχόμενο ανατροπής της εξουσίας τους, την οποία επιθυμούσαν πάση θυσία να διατηρήσουν, έχοντας εξασφαλισμένη τη λαϊκή συναίνεση. Αναμφισβήτητα, η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας αποτελούσε για εκείνους μια τεράστια πρόκληση, που θα επιβεβαίωνε την ορθότητα των χειρισμών τους, αλλά κυρίως θα καταδείκνυε ότι ο ιδεαλιστικός χαρακτήρας που της είχαν προσδώσει, δεν υπήρξε ουτοπικός, εφόσον απέδωσε απτά αποτελέσματα.

Ωστόσο, η ισχυρή επιμονή της ελληνικής κυβέρνησης και του Γενικού Επιτελείου να συνεχιστούν οι πολεμικές επιχειρήσεις ενθαρρυνόταν και ενισχυόταν σε μεγάλο βαθμό από την αμφίθυμη στάση των Βρετανών και κυρίως του Lloyd George, ο οποίος, ακόμη κι όταν είχε εκδηλωθεί η επίσημη μεταστροφή της αγγλικής διπλωματίας, συνέχιζε να δείχνει ότι δεν τασσόταν υπέρ της διαμεσολάβησης των Μεγάλων Δυνάμεων για τερματισμό των εχθροπραξιών. Βλέποντας μάλιστα ότι, παρά τις δυσκολίες, ο ελληνικός στρατός αδημονούσε να ξεκινήσει η προέλαση και ότι διατηρούσε το ηθικό του ακμαίο, πίστευε ότι οι Δυνάμεις θα έπρεπε να αφήσουν τους Έλληνες να επιχειρήσουν την προέλαση, έτσι ώστε η Βρετανία να βγει ενισχυμένη, αν ο πόλεμος είχε επιτυχή κατάληξη.

Ανεξάρτητα πάντως από τη στάση των Βρετανών που δεν ήταν ούτε σταθερή ούτε εντελώς ξεκάθαρη, ήδη από τον Απρίλιο του 1921 οι Σύμμαχοι είχαν διακηρύξει την ουδετερότητα και την αποστασιοποίησή τους από τον πόλεμο στη Μ. Ασία. Αυτό και μόνο το γεγονός όφειλε να προβληματίσει την ελληνική πλευρά, η οποία άλλωστε έβλεπε ότι δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο την αποστασιοποίηση των συμμάχων, αλλά επιπλέον τη σύμπραξη των Ιταλών και των Γάλλων με τον Κεμάλ. Έτσι, αν και δεν απέρριψε παντελώς τις προτάσεις του νέου ειρηνευτικού σχεδίου των Μεγάλων Δυνάμεων, το οποίο βέβαια φαινόταν ότι λειτουργούσε υπέρ των συμφερόντων των Τούρκων, αποφάσισε τη συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων. Μάλιστα στις 29 Μαΐου / 11 Ιουνίου 1921 ο βασιλιάς

Κωνσταντίνος αναχώρησε για τη Σμύρνη, προκειμένου να παράσχει ηθική στήριξη στο στράτευμα και να λάβει μέρος σε πολεμικά συμβούλια προπαρασκευαστικά.⁴⁰

Τόσο η επιλογή του προσώπου του βασιλιά με τον ρόλο του ως κορυφαίου εθνικού συμβόλου, όσο και η επιλογή της συγκεκριμένης ημερομηνίας, που συνέπιπτε με την επέτειο της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, αρκούσαν για να αποκαλυφθεί και να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο σκέφτονταν οι αντιβενιζελικοί, αλλά και ο χαρακτήρας που ελάμβανε το όλο εγχείρημα στη Μ. Ασία. Οι τελευταίοι συνήθιζαν να ερμηνεύουν πολύ συχνά τα πράγματα μέσα από μια διάσταση συμβολική, μυθική, ιδεαλιστική, συνειρμική και επομένως μη ρεαλιστική. Ο ανορθολογισμός τους, η βαθιά τους πίστη ότι οι λύσεις στα σύνθετα προβλήματα πολλές φορές μπορεί να επέλθει κατά έναν τρόπο που δεν εμπίπτει απαραίτητα σε λογικά ερμηνευτικά σχήματα, αλλά ακόμη και σε θεϊκές επεμβάσεις ή ανώτερες δυνάμεις, τους έκανε να λαμβάνουν αποφάσεις εν θερμώ ή υποβαλλόμενες από το συναίσθημα, άρα επισφαλείς και επικίνδυνες.

Αυτό ακριβώς απέδειξαν τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η προέλαση σε όλο το μήκος του μετώπου, ξεκίνησε στις 27 Ιουνίου/10 Ιουλίου 1921 και συνεχίστηκε με την εκστρατεία στην Άγκυρα, την 1^η /14^η Αυγούστου 1921. Σκοπός που είχε τεθεί ήταν η οριστική συντριβή των Τούρκων εθνικιστών. Ουσιαστικά, η κατάληψη των στρατηγικής σημασίας σιδηροδρομικών κόμβων του Εσκί Σεχίρ, της Κιουτάχειας και του Αφιόν Καραχισάρ που προηγήθηκε, τόνωσε το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών, ενώ ο έλεγχος της σιδηροδρομικής γραμμής φαινόταν να αποδίδει στον ελληνικό στρατό ένα σπουδαίο τακτικό πλεονέκτημα⁴¹. Ωστόσο, οι συνθήκες διεξαγωγής της όλης επιχείρησης ήταν αντίξοες, με αποτέλεσμα οι ελληνικές δυνάμεις, αφού κατέβαλαν ένα βαρύ φόρο αίματος, τελικά υποχώρησαν στη γραμμή Εσκί Σεχίρ, Κιουτάχεια, Αφιόν Καραχισάρ. Έτσι, η Μικρασιατική εκστρατεία ουσιαστικά είχε αποτύχει σχεδόν οριστικά από τον Αύγουστο του 1921, όταν δηλαδή το σχέδιο προώθησης μέχρι την Άγκυρα απέτυχε παταγωδώς.

Οι επόμενες εξελίξεις ήταν ασφαλώς προδιαγεγραμμένες. Η ελληνική πλευρά, αν και είχε διαπιστώσει πλήρως το πολιτικό και στρατιωτικό αδιέξοδο, αρνιόταν να αναλάβει το δυσβάσταχτο φορτίο που ήταν να ανακοινώσει την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων, χωρίς μάλιστα να υπάρχουν εγγυήσεις για την ασφάλεια των ελληνικών πληθυσμών, που διαβιούσαν στις περιοχές που θα εκκενωνόνταν. Γι' αυτό και επέμεινε έως εσχάτων στη Μικρασιατική εκστρατεία, μέσα σε ένα τραγικό σκηνικό οικονομικής δυσπραγίας, απίστευτης κόπωσης των στρατιωτών και συνεχών παραιτήσεων και

⁴⁰ Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1830-1923*, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019, σελ. 346.

⁴¹ Αντώνης Κλάψης, *ό.π.*, σελ. 349.

μετάθεσης ευθυνών στο πεδίο της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Προς επίρρωση των όσων αναφέρθηκαν για τη στάση και την αντιμετώπιση της ήδη αδιέξοδης κατάστασης, παρατίθεται ένα απόσπασμα της Διοικούσας Επιτροπής της Μικρασιατικής Άμυνας προς τον μικρασιατικό ελληνισμό, το Μάρτιο του 1922, λίγους μόλις μήνες πριν το τελειωτικό χτύπημα των Τούρκων, τον Αύγουστο του 1922:

«Μικρασιατικέ Λαέ, Η Ελληνική Μικρασιατική Άμυνα, συμμερίζεται τον πόνο σου και συμμετέχει της δικαίας αγωνίας σου, την οποίαν προεκάλεσαν αι τελευταίαι οδυνηραί ειδήσεις περί της τύχης σου. Αλλά ταυτοχρόνως, η Ελληνική Μικρασιατική Άμυνα, γνωρίζει κατά βάθος, την γενναιότητα της ψυχής σου και την καρτερίαν της ελληνικής Φυλής, η οποία πάντοτε αντιμετώπισε τους κινδύνους, περιεφρόνησε τα εμπόδια, και, σταθερά, επάλαισε και εξήλθε νικηφόρος από όλας τας φρικαλέας συμφοράς του τρισχιλιετούς βίου της [...] Διατήρησε την ψυχραιμίαν σου και την ακλόνητον πίστιν σου δια την τελικήν νίκην του Γένους σου, δια το αίσιον πεπρωμένον αυτού. Καμμία μικρόψυχος εισήγησις δεν πρέπει να κλονίση την πεποίθησίν σου ότι θα εξέλθῃ και πάλιν νικητής και θριαμβευτής ο Ελληνισμός εκ του τελευταίου κλύδωνος, εάν συνενώσῃ όλας τας ηθικάς και υλικάς αυτού δυνάμεις. [...] Το Κράτος δεν δύναται να μὴ ἔχῃ υπ' όπιν του και την αμετάκλητον θέλησιν ολοκλήρου του Έθνους. Δεν δύναται συνεπώς να παραβλέψῃ την απόφασιν ενός μεγάλου τμήματος του Ελληνισμού, ο οποίος προτιμά ν' αποθάνῃ ηρωικώς αμυνόμενος παρά εκ νέου να δουλωθῇ. Και εκτός του Κράτους του Ελληνικού, πρέπει να βροντοφωνηθῇ η απόφασίς σου αύτη, Μικρασιατικέ Λαέ, εις όλους τους πολιτισμένους, και φιλελευθέρους της γῆς λαούς. Πρέπει να πεισθώσιν ούτοι, ότι δεν υπάρχει θυσία, την οποίαν δεν είσαι έτοιμος να υποστής δια ν' αντιταχθῇς κατά της αδικίας και της βίας. Ο Πατριάρχης, από την ποθητήν των ονείρων σου Πόλιν, από το ιερόν Φανάριον, όπερ είδεν όλα τα δεινά και όλην την δόξαν του Αλυτρώτου Γένους μας, επικαλείται κατά τας κρίσιμους ταύτας ώρας, την βοήθειαν του Θεού και διερμηνεύων τον πόθον της ψυχής του κρεμασθέντος προκατόχου του, σοι στέλλει από την κλειστήν θύραν του Μαρτυρίου του την ευνοίαν αυτού προς ενθάρρυνσιν και προς ενίσχυσιν του ευγενούς αγώνος σου. Μικρασιατικέ Λαέ! Τα βλέμματα, οι πόθοι, αι ελπίδες, η αγάπη όλου του ελληνισμού στρέφονται προς σε. Αι ηθικαί και αι υλικαί δυνάμεις του ελληνισμού είναι ανεξάντλητοι. Έχε θάρρος».⁴²

Το παραπάνω απόσπασμα συμπυκνώνει με έναν ξεχωριστό και εμφαντικό τρόπο όλα τα γνωρίσματα του μεγαλοϊδεατισμού της ελληνικής κυβέρνησης, που χειριζόταν τα πράγματα και τις τύχες του μικρασιατικού ελληνισμού, στις τόσο κρίσιμες εκείνες ιστορικές στιγμές. Ο λόγος βρίθει γλωσσικών στοιχείων, που φέρουν έντονο και βαρύ

⁴² Φάνης Κλεάνθης, *Έτσι χάσαμε τη Μικρασία*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα, σελ. 80-81.

συναισθηματικό φορτίο, ενώ είναι επίσης έντονη η χρήση συνυποδηλωτικού λόγου, με ύφος λυρικό και ποιητικό. Τα συγκεκριμένα λόγια, που στοχεύουν στο θυμικό του δέκτη, διεγείρουν έντονα συναισθήματα, ενώ ταυτόχρονα οι αναδρομές στο ιστορικό παρελθόν, με αναφορές σε γεγονότα τραγικά, έχουν σκοπό να ενεργοποιήσουν τον αποδέκτη του λόγου, προκειμένου να εργαστεί συστηματικά για την αποκατάσταση της μνήμης, αλλά και της ιστορικής αδικίας.

Κεφάλαιο 5 - Επιπτώσεις από τη Μεγάλη Ιδέα στην τελική έκβαση του πολέμου

5.2. Γενικά: Οι επιπτώσεις από την διαπότιση της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας με βάση την τελική έκβαση του Μικρασιατικού πολέμου

Αναμφίβολα, η ισχυρή πίστη στο εθνικό όραμα να υλοποιηθεί και να πραγματοποιηθεί η Μεγάλη Ελλάδα, να προκύψει δηλαδή μια ισχυρή περιφερειακή δύναμη βασισμένη σε ένα σπουδαίο εθνικού κέντρου, που θα συσπείρωνε και θα προστάτευε τα συμφέροντα των Ελλήνων, όπου κι αν ζούσαν αυτοί, αποτέλεσε ζητούμενο, τόσο της κυβέρνησης των Βενιζελικών, όσο και της κυβέρνησης των αντιβενιζελικών, που τη διαδέχθηκε στην εξουσία το 1920. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου πολέμου ήταν με βεβαιότητα ο άνθρωπος, που υλοποίησε το μεγαλύτερο μέρος των στοχεύσεων της Μεγάλης Ιδέας,⁴³ με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, η οποία έκανε την Ελλάδα να γίνει η χώρα «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Βασική κατευθυντήρια αρχή της στρατηγικής του ήταν το «ποτέ μόνοι», με την οποία εμφανίστηκε και στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι, το 1918-1920.

Με αυτό ακριβώς το δεδομένο, δηλαδή τη δυνατότητα της Ελλάδας να εξασφαλίσει ένα ευρύτατο δίκτυο διεθνούς υποστηρίξεως, έλαβε την απόφαση να διεκδικήσει την Ιωνία.⁴⁴ Διέθετε ευφυΐα, μεγάλες διπλωματικές ικανότητες και κυρίως, υψηλή στρατηγική. Ήταν σκληρός, αφού δεν δίσταζε να θυσιάσει εδάφη, προκειμένου να πετύχει η στρατηγική του στο κρίσιμο σημείο, αλλά γι' αυτό το λόγο ήταν επίσης ρεαλιστής και αποτελεσματικός. Το ευρύτερο πρόγραμμά του ήταν φιλελεύθερο και συνεκτικό, ωστόσο δεν μπορούσε να μην επηρεαστεί από την ισχυρή επενέργεια πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων της εποχής του, των οποίων η αλληλεπίδραση οδήγησε σε ένα από τα μείζονα ρήγματα της σύγχρονης Ελλάδας, τον Εθνικό Διχασμό. Και επειδή ο βασικός καθοδηγητικός του άξονας ήταν η αρχή *salus populi suprema lex*, δεν εφάρμοζε γενικώς εύκολα συναινετική πολιτική, αλλά επέμενε στη δική του θεώρηση και αντίληψη για τα πράγματα, που δεν απέκλινε από τη βασική αρχή της σωτηρίας της πολιτείας, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως.⁴⁵

⁴³ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2014, σελ. 144.

⁴⁴ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2022, σελ. 154.

⁴⁵ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, ό.π., σελ. 155.

Ο Βενιζέλος λοιπόν ήταν βέβαιος ότι η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας δεν αποτελούσε στόχο ανέφικτο, αρκεί η επιδίωξή του να γινόταν με τον τρόπο που ο ίδιος όριζε ως σωστό. Πίστευε δηλαδή ότι το εγχείρημα θα απέδιδε κατά τον πλέον επιθυμητό τρόπο, εφόσον υπήρχε μια ορθή κατανόηση και επαρκής γνώση της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος ισορροπίας. Στον τομέα αυτό οι αντιβενιζελικοί είχαν διαφορετική φιλοσοφία, η οποία υπήρξε ως ένα βαθμό απότοκο και της ελλιπούς γνώσης, αλλά κυρίως της κρίσης, της πόλωσης και των φοβερών εσωτερικών συγκρούσεων που υπέθαλπε αλλά και πυροδοτούσε ο Εθνικός Διχασμός. Κατ' αυτήν την έννοια, η έντονη διαφωνία που ξεκίνησε το 1915 και που συνδέονταν με ζητήματα υπαρξιακής υφής για το μέλλον του ελληνισμού, μεταφέρθηκε και στο πεδίο της Μεγάλης Ιδέας και των μεθόδων που θα έπρεπε να εφαρμοστούν για την επίτευξή της, δηλαδή για την επίτευξη της εθνικής ολοκλήρωσης. Έτσι, ενώ ο εθνικός διχασμός αποτελούσε μια κρίση αρχικά πολυεπίπεδη –συνταγματική, εθνικής ολοκλήρωσης και εκσυγχρονισμού- αργότερα εστιάστηκε σχεδόν αποκλειστικά στο επίπεδο της εθνικής ολοκλήρωσης και κατέληξε σε μια «πάλη» απόψεων και ιδεών για το ποιος είναι ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος για την επίτευξή της.

Η μελέτη των πρακτικών της Βουλής, κατά την περίοδο 1918-1920 κυρίως, υποστηρίζει πειστικά την ορθότητα του παραπάνω συλλογισμού και οδηγεί στο συμπέρασμα που έχει διατυπωθεί πολλές φορές, ότι δηλαδή η ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο συνδέεται στενά με την πόλωση και τις εσωτερικές πιέσεις που άσκησε ο Εθνικός Διχασμός. Ο Βενιζέλος ήταν σχεδόν βέβαιος ότι ο ελληνικός λαός είχε αντιληφθεί τη σπουδαιότητα του θριάμβου του 1920, με την υπογραφή μιας τόσο σπουδαίας συνθήκης και θα του προσέφερε τη δυνατότητα να ολοκληρώσει τη φιλόδοξη εθνική του πολιτική, αλλά το αποτέλεσμα των εκλογών του Νοεμβρίου τον διέψευσε. Επειδή ακριβώς είχε τριπλασιάσει την Ελλάδα, περίμενε – και ήταν λογικό- ότι θα επιβραβευόταν γι' αυτό, παρότι γνώριζε καλά πως υπήρχαν φορτίσεις και τοπικές πραγματικότητες που επενεργούσαν εναντίον του. Παρά ταύτα, δεν πίστευε ότι αυτές ήταν ικανές να ανατρέψουν την τόσο ισχυρή δυναμική του ίδιου και του κόμματος των Φιλελευθέρων.

Όμως τα πράγματα τώρα ήταν αρκετά διαφορετικά, εφόσον οι εκλογές του 1920 ήταν οι πρώτες αλλά και οι μόνες όπου υπήρξε ευθεία αναμέτρηση του Βενιζέλου με το βασιλιά Κωνσταντίνο. Το δίλημμα των εκλογών του Νοεμβρίου 1920 ήταν σαφές: Βενιζέλος πρωθυπουργός ή Κωνσταντίνος βασιλιάς; Αν ληφθεί υπόψη ότι ο βασιλιάς αποτελούσε κορυφαίο εθνικό σύμβολο με πολλές προσλαμβάνουσες, τότε μπορεί να ερμηνευθεί εύκολα η εκλογική ήττα του Βενιζέλου. Πέραν αυτού, η σκληρότητα της βενιζελικής εξουσίας κατά τα έτη 1917-1920 και η επιβολή του «Στρατιωτικού Νόμου», αποτελούσε σημαντικό λόγο για να χαρακτηρίζεται από τους αντιπάλους του ως «τύραννος»

και «δικτάτορας». Ακόμη και μετά την αλλαγή του κυβερνητικού σχήματος και την ανάληψη της εξουσίας από τους αντιβενιζελικούς, οι τελευταίοι επανέρχονταν συνεχώς μέσα στις εθνοσυνελεύσεις στους παραπάνω χαρακτηρισμούς, όπως φαίνεται από τα πρακτικά και δήλωναν ότι θα αγωνιστούν ώστε να επικρατεί εφεξής η λαϊκή βούληση και να εδραιωθεί ένα καθεστώς, όπου η εξουσία θα ήταν αδιαμεσολάβητη και θα προστάτευε τις δημοκρατικές αξίες, τις οποίες, όπως διατείνονταν, ο Βενιζέλος είχε καπηλευτεί.

Προφανώς οι αντίπαλοι του Βενιζέλου γνώριζαν πολύ καλά ότι ο ίδιος ούτε αντιδημοκρατικές συμπεριφορές είχε εκδηλώσει συνολικά κατά την περίοδο 1917-1920, εφόσον η επιβολή στρατιωτικού νόμου ακολουθήθηκε ως πρακτική και στην Αγγλία και σε άλλες χώρες, ούτε είχε αποκλίνει από τον φιλελευθερισμό, τον οποίο ακολούθησε πιστά μέχρι το τέλος⁴⁶. Άλλωστε, οι αντιβενιζελικοί δεν απομακρύνθηκαν πολύ, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια ανάληψης της εξουσίας τους, από την πολιτική και διπλωματική οδό που ακολούθησε εκείνος. Όμως, επαναλαμβάνουμε ότι προσπάθησαν να εξασφαλίσουν μια συνέχεια στους εθνικούς αγώνες, η οποία έφερε έντονο το στίγμα των πολιτικών παθών της περιόδου εκείνης, από το οποίο μάλιστα δεν μπορούσαν να απαλλαγούν ούτε όταν αποφάσιζαν να συνεχίσουν την προέλαση στην Άγκυρα, ενώ γνώριζαν ότι η έκβασή της ήταν σαφώς προδιαγεγραμμένη.

⁴⁶ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, ό.π., σελ. 164-165.

5.2. Οι επιπτώσεις των προσλήψεων της Μεγάλης Ιδέας από τους αντιβενιζελικούς

Επιμένοντας λίγο παραπάνω στα τραγικά αποτελέσματα που είχε η συγκεκριμένη πρόσληψη της Μεγάλης Ιδέας από εκείνους που ανέλαβαν την εξουσία μετά το 1920, αξίζει να σχολιάσουμε την τακτική που ακολούθησαν στο στρατιωτικό πεδίο, κυρίως από τα μέσα του 1921 και έπειτα. Αντίθετα με το Βενιζέλο που έθετε συγκεκριμένους στόχους και επικεντρωνόταν μόνο σε αυτούς, οι αντίπαλοί του προτιμούσαν να προσπαθήσουν το μείζον και τελικά έχασαν τα πάντα. Και όχι μόνο αυτό, αλλά αυτό το μείζον προσπάθησαν να το επιτύχουν μόνοι τους, έχοντας οδηγήσει την Ελλάδα σε πλήρη απομόνωση από τους συμμάχους. Αυτό αποδεικνύει ότι δεν μπορούσαν να κατανοήσουν, αλλά και να αποδεχθούν, ότι για να υπάρξει στρατιωτική δράση και μάλιστα με επιτυχή αποτελέσματα, απαιτούνταν η ύπαρξη συγκεκριμένων προϋποθέσεων, για να προβούν στην εκτέλεση οποιασδήποτε πράξης.⁴⁷

Επιπλέον, όπως έχει αναφερθεί και σε άλλο σημείο, η πρόσληψη της Μεγάλης Ιδέας από τους αντιβενιζελικούς, είχε ως βασικά της γνωρίσματα τον άκρατο συναισθηματισμό, τον ιδεαλισμό και συνεπώς την έλλειψη ρεαλισμού και ορθολογισμού. Επομένως, όταν καλούνταν να διαχειριστούν τα ζητήματα πρακτικά, εγκλωβίζονταν σε αυτές τις αναχρονιστικές, θεωρητικές και εξιδανικευτικές προσλήψεις των εθνικών ζητημάτων. Μόνον προς το τέλος της «μεγάλης ιστορικής περιπέτειας στη Μ. Ασία», αντελήφθησαν ότι μόνο η Θεία Πρόνοια δεν ήταν αρκετή για να προσφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα και να δικαιώσει τους, από αιώνων, εθνικούς πόθους.

Οι αντιβενιζελικοί με τον τρόπο που λειτούργησαν απέδειξαν προς όλες τις κατευθύνσεις ότι δεν αρκούσε η θέληση και δεν έφτανε ο πατριωτισμός, εκεί όπου επιπλέον χρειαζόνταν μέθοδος, διπλωματία, ξεκάθαρη στρατηγική και όχι ασαφείς τοποθετήσεις μεταξύ φοβίας έναντι των διεθνών εξελίξεων, αλλά και μαξιμαλισμού από την άλλη. Έτσι, το εγχείρημα για τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας κάπου χάθηκε ανάμεσα στην αίγλη των εθνικών επετείων και στην αναπόληση των ηρωισμών του Υψηλάντη και των Ιερολοχιτών, μόνο που οι επιταγές του παρόντος ήταν άλλες και οι μέθοδοι για την επίτευξη εθνικών επιτυχιών απαιτούσαν αναπροσαρμογή. Κατ' αυτή την έννοια, οι ευγενείς προθέσεις και οι ευσεβείς πόθοι προσέκρουαν στα διαθέσιμα μέσα, που δεν ήταν επαρκή, αλλά και που η χρήση τους ήταν εσφαλμένη και βιαστική.

Τέλος, οι αντιβενιζελικοί δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν την αναγκαία συνοχή και ηρεμία στο επίπεδο της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης. Στην πιο κρίσιμη καμπή του πολέμου ταλαιπωρούνταν από τριβές και εσωτερικές διενέξεις, άλλαζαν την ηγεσία της

⁴⁷ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική καταστροφή*, ό.π., σελ. 157.

κυβέρνησης αλλά και του στρατού, ενώ είχαν οδηγήσει και τη χώρα σε απίστευτο οικονομικό αδιέξοδο. Σε εκείνες ακριβώς τις δύσκολες στιγμές, οπότε οι σύμμαχοι απέσυραν την κάλυψη του χαρτονομίσματος και άφησαν τη χώρα εκτεθειμένη και διασυρμένη σε διεθνές επίπεδο, προσπαθούσαν απεγνωσμένα να βρουν απεγνωσμένοι τρόπους για να καλύψουν τα κενά και να συνεχίσουν τον πόλεμο, καθώς, οποιαδήποτε απόφαση για απόσυρση, θα τους εξέθετε απέναντι στο λαό και θα δημιουργούσε αβάσταχτο και ανυπόφορο φορτίο.⁴⁸

Το χειρότερο και το πιο επικίνδυνο απ' όλα ήταν ότι δεν υπήρξε καμία απολύτως μέριμνα για να εξασφαλιστεί η ομαλή επιβίωση του ελληνικού πληθυσμού των περιοχών που θα έμεναν, όπως φαινόταν από την δυσμενή εξέλιξη των πραγμάτων, χωρίς την ενίσχυση και τα σημαντικά ερείσματα που τους παρείχε ο ελληνικός στρατός. Επομένως, πέρα από την απώλεια του ελέγχου της ζώνης της Σμύρνης, οι άτοποι χειρισμοί των αντιβενιζελικών προοιωνίζονταν τον αφανισμό του μικρασιατικού ελληνισμού και την αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή της Ανατολικής Θράκης.⁴⁹

⁴⁸ Πρακτικά της Βουλής, συνεδρίαση ΟΓ, 21 Μαρτίου 1922, σελ. 1960-1975, ό.π.

⁴⁹ Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης*, ό.π., σελ. 352.

5.3. Βενιζέλος και αντιβενιζελικοί: ο μεγαλοϊδεατισμός μέσα από τα πρακτικά της Βουλής

Αναμφίβολα, το ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας, η πραγμάτωση του οράματος της δημιουργίας μιας «Μεγάλης Ελλάδας» και κατά συνέπεια η επίτευξη της εθνικής ολοκλήρωσης, συνδέεται αναπόσπαστα και κατεξοχήν με την πολιτική σκέψη του Ελευθερίου Βενιζέλου ως ηγέτη. Οι πολεμικές εξορμήσεις των δύο πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα είχαν εκληφθεί ήδη από την εποχή τους, ως συνέχεια του 1821. Παρότι θεωρείται ότι με το τέλος του πολέμου στη Μ. Ασία έσβησε μαζί και κάθε προσδοκία για την υλοποίηση του μεγαλοϊδεατικού σχεδίου, ωστόσο υπήρξαν αρκετές αναθερμάνσεις αυτής της αντίληψης, σε μεταγενέστερο στάδιο. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις έντονες αλυστροτικές συζητήσεις των πρώτων μεταπολεμικών ετών, αλλά και εκείνες εν μέσω Κυπριακού, κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960.⁵⁰

Από τη στιγμή του άδοξου τέλους της μικρασιατικής εκστρατείας έχουν γραφεί αναρίθμητα άρθρα σε εφημερίδες, ιστορικά περιοδικά, έχουν εκπονηθεί μελέτες και έχει καταβληθεί μεγάλη προσπάθεια να φωτιστούν όλες οι πλευρές του ζητήματος της εμπλοκής στη Μ. Ασία. Άλλες δίνουν έμφαση στο στρατιωτικό πεδίο, άλλες στο πολιτικό και διπλωματικό, ενώ ορισμένες επιχειρούν να διερευνήσουν το θέμα, εμπλέκοντας ιδιαίτερα το διεθνή παράγοντα, αναζητώντας το βαθμό και τον τρόπο που επηρέασε την εξέλιξη των γεγονότων και την τελική τους έκβαση. Το μόνο βέβαιο είναι ότι επρόκειτο για ένα δύσκολο και απαιτητικό εγχείρημα, του οποίου η επιτυχία κρίνεται σήμερα, μετά από τόσα χρόνια, αβέβαιη, ακόμη κι αν στα ηνία της επιχείρησης και στο τιμόνι του κυβερνήτη βρισκόταν μέχρι το τέλος ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Πάντως από τη μελέτη των πρακτικών της Βουλής, κυρίως από το 1918 μέχρι και το 1922, περίοδο σημαντική, που καλύπτει το διάστημα της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και κατόπιν από την αντιβενιζελική παράταξη, μπορούν να συγκεντρωθούν πληροφορίες και να γίνουν επισημάνσεις, αξιολογήσεις αλλά και συγκρίσεις ως προς το πώς έγινε η «ανάγνωση» της Μεγάλης Ιδέας και τι είδους προσλήψεις έγιναν και από τις δύο πλευρές. Για παράδειγμα, ο Βενιζέλος, μέσα από τη μελέτη των πρωτογενών αυτών πηγών, φαίνεται να διαθέτει όλα εκείνα τα γνωρίσματα και τα χαρακτηριστικά, που στοιχειοθετούν την προσωπικότητα ενός ηγέτη με κύρος, αυτοπεποίθηση και σιγουριά για τους χειρισμούς και τις αποφάσεις που παίρνει. Εντυπωσιάζει πραγματικά η αποδοχή και η αναγνώριση των ικανοτήτων του από τους εκπροσώπους του Έθνους, οι οποίοι σε κάθε εμφάνισή τους στη Βουλή τον υποδέχονται με

⁵⁰ Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου, Συνέχειες και ασυνέχειες, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2021, σελ. 364-365.

επευφημίες και εκδηλώσεις άκρατου ενθουσιασμού. Ο λόγος του στη βουλή είναι πάντα τεκμηριωμένος, βασισμένος σε λογικά επιχειρήματα, λόγος αποδεικτικός, που εμπνέει ασφάλεια και σιγουριά για το μέλλον της Ελλάδας, σε μια περίοδο έντονων κλυδωνισμών και αβεβαιότητας, λόγω του πολέμου που προηγήθηκε, αλλά και εξαιτίας της σοβαρής εσωτερικής κρίσης.

Ο Βενιζέλος δείχνει επίσης κάθε φορά που ανεβαίνει στο κοινοβουλευτικό βήμα την εμπιστοσύνη του στις Μεγάλες Δυνάμεις και διακηρύσσει ότι χωρίς τη διεθνή στήριξη και χωρίς την ένταξη σε ισχυρή συμμαχία δεν μπορεί να επιτευχθεί κανείς εθνικός στόχος. Έτσι λοιπόν για τον ίδιο, το όραμα (Συνθήκη Σεβρών) μπόρεσε να επιτευχθεί και να εκπληρωθεί, επειδή στηρίχθηκε ταυτόχρονα σε τρία στοιχεία: στο πρόσωπό του, στον ελληνικό λαό και στην ευρωπαϊκή συγκυρία. Πίστευε ακράδαντα ότι αν υπήρχε απώλεια του ενός εκ των τριών κρίκων, η μακροήμερευση της νέας κατάστασης ήταν αμφίβολη, αν όχι αδύνατη.⁵¹

Επομένως, η πρόσληψη της Μεγάλης Ιδέας από τον Βενιζέλο είχε συγκεκριμένες ιδεολογικές αναφορές και διέθετε ερείσματα ιστορικά. Ακριβώς αυτά ήταν τα ισχυρά όπλα του Βενιζέλου και με βάση αυτά κινήθηκε στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι προκειμένου να προβάλλει τις ελληνικές διεκδικήσεις. Ο φιλελευθερισμός του άλλωστε, τον οποίο σε κάθε ευκαιρία αποδείκνυε στην πράξη, συμβάδιζε εξαιρετικά με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που έπρεπε πάση θυσία να προστατευθούν από κάθε είδους αυθαιρεσία. Ακριβώς αυτά τα δικαιώματα των αλύτρωτων Ελλήνων αδελφών από τον αναδυόμενο τουρκικό εθνικισμό θέλησε να προστατέψει ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αφαιρώντας από τη Μεγάλη Ιδέα κάθε στοιχείο αναχρονισμού και κάνοντάς την πιο σύγχρονη και πιο επίκαιρη από ποτέ. Σε αυτό κυρίως διέφερε ο Βενιζέλος από τους αντιπάλους του, οι οποίοι δεν μπόρεσαν να της αποδώσουν αυτό το χαρακτήρα και αυτόν τον προσανατολισμό. Την άφησαν να χαθεί μέσα στην δική τους ανασφάλεια, την αδεξιότητα των χειρισμών και την στερεοτυπική αντιμετώπιση.

Αυτό περίπου υπήρξε το προφίλ των αντιβενιζελικών, όπως σκιαγραφείται μέσα από τη μελέτη κυρίως των πρακτικών της Βουλής. Στην υψηλή αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση του Βενιζέλου, αντιπαρατίθεται η ανασφάλεια, το συνεχές δίλημμα, η αποδοχή εκ των υστέρων αυτών που αρχικά απορρίπτονταν. Αναφέρουμε ενδεικτικά: αρχική απόρριψη της διπλωματίας και αναγνώρισή της ως σημαντικής στη συνέχεια, υιοθέτηση πολιτικών πρακτικών του Βενιζέλου που στην αρχή αφοριστικά επικρίνονταν, πρόσληψη του ρόλου των Μεγάλων Δυνάμεων και του ρόλου τους στο τέλος και αναγκαστικά κοντά στις θέσεις του Βενιζέλου, απόφαση να μείνουν εν τέλει στη γραμμή

⁵¹ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές*, ό.π., σελ. 265-266.

που όριζε η Συνθήκη των Σεβρών, κάτι που αρχικά απέρριπταν ως ένδειξη αδικαιολόγητης υποχωρητικότητας. Όσον αφορά την ανασφάλεια, αυτή είχε ως ελατήρια την πρόθεση να διατηρήσουν την εξουσία και το φόβο μήπως απολέσουν τη λαϊκή εμπιστοσύνη και στήριξη. Στις εθνοσυνελεύσεις κάνουν πολύ συχνά λόγο για συνωμοσίες και προβαίνουν ακόμη και σε συλλήψεις ατόμων, που φαίνονται να κινούνται ύποπτα μέσα στο χώρο της Βουλής.

Τέλος, αναλώνονται συνεχώς στην εκφώνηση λόγων που περιέχουν πολύ συχνές αναφορές στο μακρινό παρελθόν και δείχνουν να αδυνατούν να αντιληφθούν ότι, για να υλοποιήσουν τη Μεγάλη Ιδέα, θα πρέπει να τη διασυνδέσουν με τις τρέχουσες εξελίξεις και τους υφιστάμενους συσχετισμούς δυνάμεων, από τους οποίους δεν μπορούν να αποστασιοποιηθούν, για λόγους ρεαλιστικούς. Με λίγα λόγια, επαναλαμβάνουμε ότι στο ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας, οι αντίπαλοι του Βενιζέλου δεν έπασχαν από έλλειψη πατριωτισμού, αλλά ήταν υπέρμετρα ιδεαλιστές.

Με βάση όλα όσα ειπώθηκαν, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η πρόσληψη της Μεγάλης Ιδέας για τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας, εμφάνιζε κάποιες ομοιότητες, αλλά και σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο μεγάλων πολιτικών παρατάξεων. Ο σκοπός ήταν σε κάθε περίπτωση η ανάδειξη και η προαγωγή της Ελλάδας σε μια δύναμη ισχυρή γεωγραφικά, οικονομικά και πολιτισμικά και η εξασφάλιση της ιστορικής συνέχειας για το ελληνικό έθνος με τέτοιο τρόπο, που θα εκπλήρωνε ακριβώς τα όνειρα «με τα οποία εβαυκαλίσθη επί αιώνας».⁵² Το αποτέλεσμα βέβαια του μικρασιατικού πολέμου δεν δικαίωσε τους πόθους, τις προθέσεις και τις ελπίδες ολόκληρου του ελληνικού έθνους, αλλά αυτό που έχει πια σημασία, εκατό χρόνια μετά, είναι να μπορέσουμε, ως κοινωνία ανεπτυγμένη και απελευθερωμένη από οποιεσδήποτε αγκυλώσεις και αγκιστρώσεις, να αντικρίσουμε κατάματα το παρελθόν μας και να δούμε θαρραλέα, ακόμη και την Καταστροφή.⁵³

⁵² Αντίγραφο του σημειωματάριου του Ελ. Βενιζέλου για το έτος 1920, Ιστορικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φάκελος 267/65, 4.

⁵³ Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, ό.π., σελ. 21.

Συμπεράσματα

Από τη συστηματική μελέτη των πρακτικών της Βουλής και τη διασταύρωσή του με άλλες πηγές, όπως για παράδειγμα ημερολόγια και ομιλίες που εκφωνήθηκαν, αλλά και από τις πληροφορίες που αντλούνται από επιστημονικά βιβλία, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο μικρασιατικός πόλεμος σχετίζεται άμεσα με το δόγμα της Μεγάλης Ιδέας. Στην ουσία, αυτό που επιχειρήθηκε με τη μικρασιατική εκστρατεία ήταν να εφαρμοστούν όσα η συγκεκριμένη ιδεολογία πρέσβευε και διακήρυσσε. Το ζήτημα είναι ότι οι δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις την «ανέγνωσαν» με διαφορετικό τρόπο και προσπάθησαν να την υλοποιήσουν, χρησιμοποιώντας η καθεμία τη δική της ρητορική και τις δικές της τεχνικές προπαγάνδας. Διότι το όλο εγχείρημα στη Μ. Ασία εμπεριείχε, πέρα από το προφανές κομμάτι των στρατιωτικών και πολεμικών επιχειρήσεων, έντονο το στοιχείο της προπαγάνδας και της ρητορείας, εμπεριείχε τη χρήση όλων των τεχνικών πειθούς, προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος που η καθεμία από τις δύο πολιτικές παρατάξεις είχε θέσει.

Όλες αυτές οι τεχνικές ανιχνεύθηκαν και εντοπίστηκαν κυρίως μέσα στα πρακτικά της Βουλής και αποτέλεσαν τη βάση για να ερμηνευθεί ο τρόπος που η καθεμία παρατάξη προσέγγισε και προσπάθησε να εφαρμόσει αυτό που ονομάζεται «Μεγάλη Ιδέα». Επιπρόσθετα, αναδείχθηκε η στενή σχέση του πολιτικού λόγου με τον τρόπο που οι πολιτικοί αντίπαλοι ήθελαν να προσληφθεί από την κοινωνία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Επίσης, κατέστη φανερό το πόσο ο διεθνής παράγοντας επηρέαζε και διαμόρφωνε σε σημαντικό βαθμό τις εσωτερικές εξελίξεις, αλλά και το τελικό αποτέλεσμα του μικρασιατικού πολέμου.

Βιβλιογραφία

Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης, 1821-1923*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2019.

Αντώνης Κλάψης, *Εργαστήριο η Ελλάς, Θεσμοί και καταστάσεις που δοκιμάστηκαν στην Ελλάδα από την Παλιγγενεσία έως τις μέρες μας*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2021.

Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, Η εποχή του, η ζωή του, το έργο του*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, 1986.

Γεώργιος Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι, 1821-1827*, Αθήνα – Κουσουλίνος 1897.

Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022.

Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα, Μεταμορφώσεις ενός Εθνικού Ιδεολογήματος*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2010.

Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση 30^{ης} Απριλίου 1920 (<https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Πρακτικά-Συνεδριάσεων/πρακτικά-βουλής-191-1935>).

Ε. Βενιζέλος, *Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του, Ιδεολογικές αφετηρίες και επιρροές, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»*, 2014.

Κ. Σβολόπουλος, *Φιλελευθερισμός και Μεγάλη Ιδέα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.

Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής (1917), Αθήνα 1929, Συνεδρίαση 21^η, 13 Αυγούστου 1917.

Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής (1915), Αθήνα 1918, Συνεδρίαση 25^η, 21 Οκτωβρίου 1915.

Πρακτικά Εθνικής Συνελεύσεως, 23^{ης} Δεκεμβρίου 1920
(<https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Πρακτικά-Συνεδριάσεων/πρακτικά-βουλής-191-1935>).

Heinz A. Richter, *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος 1919-1922, Από το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας στην Μικρασιατική καταστροφή*, μτφρ. Πέτρος Τσαλπατούρος, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2013.

Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath* (Winston Churchill World Crisis Collection).

Πρακτικά Γ' Εθνοσυνέλευσης, Συνεδρία ΚΖ (<https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Πρακτικά-Συνεδριάσεων/πρακτικά-βουλής-191-1935>).

Metaxas, *Ημερολόγιο*, II, σελ.83. Παρατίθεται στο Smith, Michael Llewellyn *Ionian Vision, Greece in Asia Minor 1919-1922* (London: Allen Lane, 1973).

Φάνης Κλεάνθης, *Έτσι χάσαμε τη Μικρασία*, εκδόσεις Εστία, Αθήνα.

Πρακτικά της Βουλής, συνεδρίαση ΟΓ, 21 Μαρτίου 1922
(<https://library.parliament.gr/Ψηφιακή-Βιβλιοθήκη/Πρακτικά-Συνεδριάσεων/πρακτικά-βουλής-191-1935>).

Η πολιτική κληρονομιά του Ελευθερίου Βενιζέλου, Συνέχειες και ασυνέχειες, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2021.

Αντίγραφο του σημειωματάριου του Ελ. Βενιζέλου για το έτος 1920, Ιστορικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φάκελος 267/65.